

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

Εργασία στο μάθημα « Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου»
Εαρινό εξάμηνο 2007

ΕΠΙΤΑΞΗ

Καθηγητής Α. Γ. Δημητρόπουλος

Ζαροκανέλλου Βασιλική
Α.Μ. 1340200300120

Άρθρο 18§3 Συντάγματος

Ειδικοί νόμοι ρυθμίζουν τα σχετικά με τις επιτάξεις για τις ανάγκες των ενόπλων δυνάμεων σε περίπτωση πολέμου ή επιστράτευσης , ή για τη θεραπεία άμεσης κοινωνικής ανάγκης που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή υγεία.

Article 18§3 of the Constitution

Requisitions of property for the needs of the armed forces in case of war or mobilization, or for the purpose of facing an immediate social emergency that may endanger public order or health, shall be regulated by special laws.

Άρθρο 22§4β Συντάγματος

Ειδικοί νόμοι ρυθμίζουν τα σχετικά με την επίταξη προσωπικών υπηρεσιών σε περίπτωση πολέμου ή επιστράτευσης ή για την αντιμετώπιση αναγκών στους άμυνας στους Χώρας ή επείγουσας κοινωνικής ανάγκης από θεομηνία ή ανάγκης που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια υγεία, καθώς και τα σχετικά με την προσφορά προσωπικής εργασίας στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης για την ικανοποίηση τοπικών αναγκών.

Article 22§4b of the Constitution

Special laws shall determine the requisition of personal services in case of war or mobilization or to face defence needs of the country or urgent social emergencies resulting from disasters or liable to endanger public health, as well as the contribution of personal work to local government agencies to satisfy local needs.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	- 3 -
Α)ΕΙΣΑΓΩΓΗ	- 4 -
Β)ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^Ο : ΕΠΙΤΑΞΗ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ	- 5 -
I) ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ	- 5 -
•Γενικά	- 5 -
•Έννοια και Περιεχόμενο	- 6 -
•Περιορισμοί	- 9 -
II) ΕΠΙΤΑΞΗ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ	- 10 -
•Έννοια επίταξης	- 10 -
•Ιστορική ανασκόπηση 18§3Σ	- 12 -
•Προϋποθέσεις εφαρμογής	- 14 -
•Άρση της επίταξης	- 17 -
•Καταβολή αποζημίωσης	- 20 -
•Διαφοροποίηση:	- 22 -
α) από την αναγκαστική απαλλοτρίωση	- 22 -
β) από την Προσωρινή Στέρηση της Χρήσης και Κάρπωσης της Ιδιοκτησίας του Άρθ.18§5 Σ.	- 25 -
•Νομολογία	- 26 -
Γ)ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^Ο :ΕΠΙΤΑΞΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ	- 29 -
I) ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	- 29 -
•Γενικά	- 29 -
•Έννοια-περιεχόμενο	- 31 -
•Περιορισμοί δικαιώματος εργασίας	- 32 -
•Αναγκαστική εργασία	- 33 -
II)ΕΠΙΤΑΞΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ	- 37 -
•Έννοια	- 37 -
•Ορισμός, Εννοιολογικός Προσδιορισμός και Οριοθέτηση της Επίταξης Προσωπικών Υπηρεσιών	- 38 -
•Ιστορική ανασκόπηση	- 41 -
•Προϋποθέσεις εφαρμογής	- 43 -
•Επιβολή επίταξης	- 50 -
•Παρεμφερείς έννοιες	- 53 -
α)Άρθρο 48 του Συντάγματος	- 53 -
β)Επίταξη πραγμάτων	- 55 -
•Ένα ιδιαίτερο ζήτημα: Η επίταξη και το δικαίωμα της απεργίας	- 56 -
•Νομολογία	- 58 -
Δ)ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	- 61 -
Ε)ΠΕΡΙΛΗΨΗ	- 62 -
ΣΤ)ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ	- 63 -
Ζ)ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	- 66 -

Α)ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η επίταξη, ως συνταγματικά κατοχυρωμένος θεσμός του σύγχρονου ελληνικού κράτους δικαίου, εμφανίζεται στο ισχύον Σύνταγμα υπό δύο μορφές: η πρώτη αφορά στην επίταξη πραγμάτων(αρθ.18§3Σ) και η δεύτερη στην επίταξη προσωπικών υπηρεσιών(αρθ.22§4εδ.βΣ). Η επίταξη συνιστά εξαιρετικό μέτρο το οποίο λαμβάνεται από την κρατική εξουσία και συνίσταται, αφενός μεν υπό την πρώτη μορφή της σε ένα εξαιρετικό μέτρο στο πλαίσιο της προστασίας της περιουσίας(αρθ.18Σ), αφετέρου δε υπό τη δεύτερη μορφή της σε μία εξαιρετική ρύθμιση στο πλαίσιο του δικαιώματος στην εργασία(αρθ.22Σ).

Οι δύο μορφές με τις οποίες εκδηλώνεται η επίταξη στο ελληνικό Σύνταγμα θα εξεταστούν σε διαφορετικά κεφάλαια. Σε πρώτη φάση θα εξετάζουμε το δικαίωμα του οποίου το γενικό πλαίσιο συρρικνώνουν, στη συνέχεια θα προχωράμε στην οριοθέτηση και ιστορική ανασκόπηση της κάθε έννοιας καθώς και στις ειδικές προϋποθέσεις εφαρμογής της, θα συνεχίζουμε με μία συγκριτική θεώρηση με παρεμφερείς έννοιες και με κάποια ειδικά θέματα και θα ολοκληρώνουμε με σχετικές νομολογιακές αναφορές.

Στο τέλος της παρούσας εργασίας θα παραθέσουμε κάποια γενικά συμπεράσματα, μια περίληψη της, τα βασικά νομολογιακά λήμματα και τις πηγές που χρησιμοποιήθηκαν για την εκπόνησή της.

Β)ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^Ο: ΕΠΙΤΑΞΗ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Ι) ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ

•Γενικά

Στα φιλελεύθερα οικονομικά καθεστώτα ανέκαθεν προστατευόταν η ατομική ιδιοκτησία ως μέσο πραγμάτωσης της οικονομικής δραστηριότητας των ατόμων¹. Η ατομική ιδιοκτησία ήταν άλλωστε ένα από τα κλασσικά ατομικά δικαιώματα πρώτης γενιάς² και θεωρείται ως η «εξωτερική σφαίρα της προσωπικής ελευθερίας»³. Έτσι και το ελληνικό Σύνταγμα περιείχε εξ αρχής ειδικές διατάξεις προστατευτικές της ιδιοκτησίας. Το ισχύον Σύνταγμα με το άρθρο 17 και μια σειρά άλλων διατάξεων - άρθρα 18,24,107,109 και 117 – ρητώς αναγνωρίζει και παρέχει προστασία στο ατομικό δικαίωμα της ιδιοκτησίας (αναγνωρίζεται δε και προστατεύεται και από την ΕΣΔΑ ως «ανθρώπινο δικαίωμα»)⁴.

Η ιδιοκτησία, αν και θεμελιώδες στοιχείο της έννομης τάξης μας, διαμορφώνεται με ταυτόχρονη επιβολή ανάλογων περιορισμών από το νομοθέτη, όπου και όποτε ανακύπτει ανάγκη. Άλλωστε, αν και η ιδιοκτησία ως πραγματικό γεγονός μπορεί να προϋπάρχει της όποιας δικαιοϋκτησίας της ή και της ίδιας της έννομης τάξης, ως νομική έννοια είναι δημιούργημα της τελευταίας. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο επιτρέπεται η μεταβολή του προορισμού της, εφόσον αυτό επιβάλλεται από το Σύνταγμα ή γίνεται εν πάση περίπτωση με βάση νόμιμα κριτήρια, καθώς και η θέσπιση περιορισμών στις εξουσίες που πηγάζουν από τον προορισμό της, εφόσον βέβαια δεν πλήττεται ούτε αυτός ο πυρήνας του δικαιώματος.

1 Βλ. Τάχου Α., «Διοικητικό Οικονομικό Δίκαιο», 7η Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1992.

2 Βλ. Άρθρο 17 της γαλλικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη, 1789

• Έννοια και Περιεχόμενο

Κατά την ορθότερη άποψη, στην έννοια της ιδιοκτησίας του 17Σ (και του άρθ.1 του Πρώτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ) ανήκουν όλα τα περιουσιακά δικαιώματα, εμπράγματα ή ενοχικά καθώς και τα δικαιώματα της πνευματικής, βιομηχανικής ή εμπορικής ιδιοκτησίας. Με άλλα λόγια, ανήκουν όλα τα οικονομικά αποτιμητά δικαιώματα¹. Επίσης, πρέπει να σημειωθεί ότι το Σύνταγμα προστατεύει μόνο την κεκτημένη και υφιστάμενη ιδιωτική περιουσία και όχι την περιουσία του ίδιου του Κράτους (αυτό θα οδηγούσε στο άτοπο να προστατεύεται το κράτος έναντι του εαυτού του). Είναι ιδιάζον το ζήτημα των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, όπου πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ της δημόσιας και της ιδιωτικής περιουσίας τους και εύκολα μπορούμε να δούμε πως προστατεύεται μόνο η τελευταία². Όσον αφορά τα σημαντικότερα επιμέρους δικαιώματα που εμπεριέχονται στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας και συνακόλουθα, προστατεύονται από το Σύνταγμα, αυτά είναι τα εξής:

- i. Το δικαίωμα διατηρήσεως της ιδιοκτησίας
- ii. Το δικαίωμα συντηρήσεως της ιδιοκτησίας
- iii. Το δικαίωμα μετατροπής ή μεταποιήσεως του αντικειμένου της
- iv. Το δικαίωμα χρήσης και κάρπωσης της ιδιοκτησίας
- v. Το δικαίωμα μετακίνησης μη ακινήτων αντικειμένων της ιδιοκτησίας
- vi. Το δικαίωμα διάθεσης του αντικειμένου της

Όπως κάθε δικαίωμα συνταγματικά προστατευόμενο έχει και τρεις διαστάσεις:

-Αμυντικό περιεχόμενο: στρέφεται *erga omnes*, προστατεύεται από επιθετικές ενέργειες τόσο του Κράτους όσο και των ιδιωτών (άρθρ25§1εδγ΄Σ).

-Προστατευτικό περιεχόμενο: ρητά ο νομοθέτης αναφέρει τις προστατευτικές υποχρεώσεις της κρατικής εξουσίας στην πρώτη παράγραφο του άρθρου 17Σ. Επομένως, η Διοίκηση οφείλει να λαμβάνει τα απαραίτητα μέτρα για την προστασία της ιδιοκτησίας και σε περίπτωση παράλειψης ενέχει ευθύνη.

•Διασφαλιστικό δικαίωμα: το Κράτος οφείλει να εξασφαλίζει τα απαραίτητα μέσα για την ακώλυτη άσκηση του δικαιώματος.

Η ιδιοκτησία, όπως κάθε δικαίωμα άλλωστε, οριοθετείται. Με αυτόν τον τρόπο, προσδιορίζονται τα ανώτατα όρια άσκησης του δικαιώματος, η «οροφή» του, θα λέγαμε πιο σχηματικά. Έτσι, το μαξιμαλιστικό προσδιορισμό μας δίνει καταρχήν το τρίπτυχο των γενικών ρητρών: νομιμότητα, κοινωνικότητα και χρηστότητα (άρθρο 5§1Σ). Περαιτέρω, ως ειδικότερες οριοθετήσεις αναφέρουμε τα δικαιώματα των άλλων, την απαγόρευση καταχρηστικής άσκησης, τα χρηστά ήθη, ακόμα και την προστασία του φυσικού ή πολιτιστικού περιβάλλοντος, της δημόσιας υγείας και της εθνικής οικονομίας. Οι οριοθετήσεις αποτελούν την εξωτερική περιφέρεια του δικαιώματος, αν μπορούσαμε να το παραστήσουμε σαν έναν κύκλο. Οτιδήποτε τις ξεπερνά, δεν αποτελεί περιεχόμενο του δικαιώματος, και επομένως δεν προστατεύεται από το σύνταγμα.

Αναφέρουμε, επίσης, ότι κατά πάγια νομολογία, τα ενοχικά δικαιώματα δεν περιλαμβάνονται στον προστατευτικό κλοιό της έννοιας της ιδιοκτησίας. Βέβαια, σήμερα τα ενοχικά δικαιώματα προστατεύονται βάσει της Σύμβασης της Ρώμης και του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου που υπογράφηκε στο Παρίσι το 1952 και δεσμεύει τη χώρα μας. Πάνω στο συγκεκριμένο θέμα, επικρατεί μεγάλη θεωρητική διαμάχη, κυρίως όσον αφορά την υπερνομοθετική ισχύ των διεθνών συμβάσεων (άρθρο 28παρ. 1 Σ) και κατά πόσο αυτές κατισχύουν του συντάγματος, δεν είναι

δυνατόν όμως να γίνει εκτενέστερη αναφορά στην παρούσα εργασία.

Από την άλλη πλευρά, το Σύνταγμα εισάγει και περιορισμούς του δικαιώματος της ιδιοκτησίας. Με αυτόν τον τρόπο, έχουμε μια νόμιμη συρρίκνωση του γενικού περιεχομένου.

Καλό είναι να επισημάνουμε, ότι είναι λανθασμένη η ταύτιση των οριοθετήσεων με τους περιορισμούς, διότι οι μεν πρώτες, προσδιορίζουν τα «σύνορα» του δικαιώματος, οι δε δεύτεροι, οι οποίοι αναγκαία έπονται, συρρικνώνουν το δικαίωμα. Το Σύνταγμα, αναφέρει ρητά τους περιορισμούς του δικαιώματος της ιδιοκτησίας στα άρθρα 17 και 18, με κυριότερο το θεσμό της απαλλοτρίωσης.

Μεταξύ αυτών είναι και η επίταξη πραγμάτων (άρθρο 18παρ3 Σ), την οποία θα μελετήσουμε στην παρούσα εργασία. Σκόπιμο είναι να κάνουμε, εδώ, και μία αναφορά στην ετυμολογική προέλευση της λέξης «επίταξη»: προέρχεται από το σύνθετο ρήμα επιτάσσω ή επιτάττω < επί+τάσσω, που σημαίνει προστάζω, διατάζω³. Από τη συνοπτική αυτή γλωσσολογική προσέγγιση του όρου, κατανοούμε αρχικά την επιλογή του Έλληνα νομοθέτη για να ορίσει την επίταξη πραγμάτων ως απλό περιορισμό⁴ του δικαιώματος της ιδιοκτησίας.

1 Βλ. Δαγτόγλου Π., «Συνταγματικό Δίκαιο - Ατομικά Δικαιώματα Β΄», Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1991

2 Πρβλ. το άρθρο 42 του ιταλικού Συντάγματος

3 Τεγόπουλος-Φυτράκης Ελληνικό Λεξικό 1989 σ.282

4 Οι απλοί περιορισμοί διακρίνονται από τις απλές ρυθμίσεις ως προς το ότι αυτές δεν περιορίζουν ουσιαστικά το δικαίωμα, και από τις προσβολές ως προς το ότι αυτές αποτελούν απαγορευμένους περιορισμούς.

•Περιορισμοί

Η αναφορά του άρθ.17§1 Σ στο «γενικό συμφέρον» δεν είναι καθόλου τυχαία. Η προαγωγή του «γενικού συμφέροντος» είναι αυτή που καθιστά θεμιτή την επιβολή αυξημένων, σε σχέση με άλλα συνταγματικά δικαιώματα, περιορισμών στην άσκηση του δικαιώματος της ιδιοκτησίας. Αυτοί οι περιορισμοί ανάγονται κυρίως στην σχετικοποίηση της αποκλειστικής χρήσης ή της απόλυτης κάρπωσης της ιδιοκτησίας και δε συνεπάγονται απαραίτητα την καταβολή αποζημίωσης στον ιδιοκτήτη. Προϋποτίθεται πάντως, εκτός από τη θεραπεία του δημοσίου συμφέροντος και την ύπαρξη σχετικού τυπικού νόμου ή κανονιστικής πράξης ύστερα από νομοθετική εξουσιοδότηση, η μη εξαφάνιση ή αδρανοποίηση της ιδιοκτησίας σε σχέση με τον προορισμό της, ότι δηλαδή δεν εκμηδενίζεται πλήρως ή αποδυναμώνεται το δικαίωμα. Πρακτικά, οι εν λόγω περιορισμοί αποσκοπούν συνήθως στην προστασία του φυσικού ή ανθρωπογενούς περιβάλλοντος¹, αλλά και άλλων έννομων αγαθών, τα οποία βρίσκουν και αυτά κατά κανόνα μια άμεση ή έμμεση συνταγματική αναγνώριση, όπως για παράδειγμα η δημόσια υγεία, η δημόσια τάξη, η ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας κ.ά. Εν πάση περιπτώσει, θα πρέπει να γίνει διάκριση του απλού περιορισμού από την ολοκληρωτική στέρηση της ιδιοκτησίας. Στο 17§1 Σ ερείδεται μόνο ο πρώτος, ενώ η δεύτερη είναι συνταγματικά ανεκτή μόνο υπό τους όρους του άρθ. 17§2 Σ ή άλλης διάταξης του Συντάγματος. Η στέρηση της ιδιοκτησίας προβλέπεται ουσιαστικά από το άρθ.17§§2-6 Σ και είναι η λεγόμενη «απαλλοτριώση», η οποία ενεργείται με συγκεκριμένους όρους και διαδικασία. Από την άλλη πλευρά, οι περιορισμοί διακρίνονται σε γενικούς και ειδικούς. Οι γενικοί περιορισμοί προβλέπονται είτε ρητά από το Σύνταγμα, όπως πχ. του άρθ.17§7 Σ, είτε από το νόμο, πχ. Απόφαση 1968/1974 ΣτΕ για την επιβολή δεσμεύσεως ακινήτων εντός της ζώνης ενεργού πολεοδομίας.

1.βλ. Ε.Βενιζέλου, Το γενικό συμφέρον και οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων, 1990 55επ.

II) ΕΠΙΤΑΞΗ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

• Έννοια επίταξης

Επίταξη κατά το Σύνταγμα είναι η προσωρινή στέρηση της χρήσεως και καρπώσεως ιδιοκτησίας με μονομερή πράξη του Κράτους, με σκοπό να ικανοποιηθεί κάποια έκτακτη και άμεση δημόσια ανάγκη¹. Η επίταξη, ανήκει στους συνταγματικούς περιορισμούς της ιδιοκτησίας που αναφέρονται ρητά, και ειδικότερα αποτελεί λειτουργικό περιορισμό². Επομένως δεν προβλέπεται ως κύρωση (κυρωτικοί περιορισμοί), αλλά η επιβολή της οφείλεται στην εξασφάλιση της λειτουργίας του θεσμού της ιδιοκτησίας (αντικειμενική κατοχύρωση). Πρόκειται, επίσης, για παθητική κύρωση, εφόσον ο φορέας του δικαιώματος της ιδιοκτησίας εξαναγκάζεται να ανέχεται την επίταξη πραγμάτων του.

Η επίταξη, λοιπόν, στερεί από το φορέα του δικαιώματος τη δυνατότητα χρήσης ή κάρπωσης του πράγματος. Συνηθίζεται να γίνεται μια διάκριση με κριτήριο τους λόγους για τους οποίους αυτή διενεργείται, ως εξής:

- *Αμυντική ή στρατιωτική ή πολεμική* είναι η επίταξη εκείνη που διενεργείται για την κάλυψη των αναγκών των ενόπλων δυνάμεων σε περίπτωση πολέμου ή επιστράτευσης
- *Ειρηνική ή κοινωνική ή πολιτική* είναι η επίταξη που επιβάλλεται για τη θεραπεία κάποιας άμεσης κοινωνικής ανάγκης που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή υγεία. Η νομολογία μάλιστα, λαμβάνει τη δημόσια τάξη με την ευρύτερη δυνατή έννοια, αυξάνοντας έτσι τις περιπτώσεις επιτρεπόμενης επίταξης, όχι μόνο όσον αφορά τη δημόσια ασφάλεια, αλλά και για την εύρυθμη λειτουργία του κρατικού μηχανισμού, ειδικότερα δε των δημοσίων υπηρεσιών³. Ζήτημα, βέβαια γεννάται, κατά πόσο αυτού του είδους η ευρεία ερμηνεία είναι σύμφωνη με την αρχή του να προβαίνουμε στην ευρύτερη δυνατή προστασία του

δικαιώματος υιοθετώντας την αντίστοιχη ερμηνευτική εκδοχή.

Σε κάθε περίπτωση, προκειμένου να επιβληθεί επίταξη σε πράγματα πρέπει να πληρούνται οι προϋποθέσεις που καταρχήν ορίζονται στο Σύνταγμα.

¹ Π.Δ. Δαγτόγλου Συνταγματικό Δίκαιο Ατομικά Διακaiώματα Β' 2005 σ. 1126

² Για τις διακρίσεις των περιορισμών βλ. Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος Συνταγματικά Δικαιώματα Γενικό Μέρος 2005 σ.209-217

³ ΣτΕ 957/78 (Ολ.), ΤοΣ 1978, 516: η απειλή σοβαρής διαταραχής της οικονομικής ζωής της χώρας (όπως η εξαγγελία κινητοποιήσεων των οδηγών λεωφορείων ΚΤΕΛ) συνιστά κοινωνική ανάγκη που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη κατά το άρθρο 18παρ.3Συντ.

•Ιστορική ανασκόπηση 18§3Σ

Αρχικά, το άρθρο 19 του Συντάγματος του 1927 αναφερόταν στο θεσμό της επίταξης. Ο λόγος που προβλέφθηκε ρητά η επίταξη ήταν για τις περιπτώσεις εκείνες που το Κράτος στερούσε την ιδιοκτησία πολιτών και που στο εξής αν δεν καλυπτόταν από τις προϋποθέσεις της επίταξης θα έπρεπε να καλύπτεται από τα όσα όριζαν οι διατάξεις για την αναγκαστική απαλλοτρίωση(βλ. αγόρευση Δ. Μπαμπάκου). Προφανώς, την περίοδο εκείνη, είχαμε κατάχρηση του θεσμού της επίταξης και κατέστη φανερή η ανάγκη ρητής θεσμοθέτησης σε επίπεδο συνταγματικού κειμένου. Συνεπώς, η στέρηση πραγμάτων της ατομικής ιδιοκτησίας θα γίνονταν πλέον, μόνο εφόσον προέκυπτε δημόσια ωφέλεια και ακολουθείτο η διαδικασία της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης. Υπάρχει και νομολογία του ΣτΕ από εκείνη την περίοδο το οποίο άρχισε να λειτουργεί με τη σημερινή του μορφή στις 27-05-1929 μετά την ψήφιση του ν.3713/1929 με την πρόβλεψη στο Σύνταγμα του 1927.

Αργότερα, το Σύνταγμα του 1952, κάτω από την επίδραση των καταστροφικών γεγονότων που προηγήθηκαν με την κατάλυση της δημοκρατίας και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, έθεσε αυστηρές προϋποθέσεις για την επιβολή της επίταξης. Ήταν επιτρεπτή μόνο στις ρητά αναφερόμενες περιπτώσεις στο άρθρο 17, κι όχι γενικά και αόριστα για το δημόσιο συμφέρον. Μάλιστα, η διατύπωση ομοιάζει πολύ με αυτή του άρθρου 18§3 του ισχύοντος Συντάγματος.

Γενικά, μια σύντομη ιστορική αναφορά στα προηγούμενα συντάγματά μας καθιστά φανερό, ότι οι λόγοι που επέβαλλαν τη ρητή πρόβλεψη της επίταξης σε συνταγματικό κι όχι απλά νομοθετικό επίπεδο, ήταν κατά βάση σχετικοί με τις αυθαιρεσίες της Διοίκησης. Η κατοχύρωση του δικαιώματος στην ιδιοκτησία δεν αρκεί επομένως, αν η Διοίκηση επιφυλάσσει στον εαυτό της το δικαίωμα να στερεί πράγματα από την ιδιοκτησία των πολιτών ανεξέλεγκτα. Μάλιστα, οι προϋποθέσεις για να κινηθεί η διαδικασία της επίταξης σταδιακά εξειδικεύτηκαν και συγκεκριμενοποιήθηκαν προκειμένου να επιτευχθεί μεγαλύτερη ασφάλεια δικαίου. Αρχικά, είχαμε το βασικό αίτημα της εξυπηρέτησης κάποιας

δημόσιας ωφέλειας. Αργότερα, αυτό προσδιορίστηκε σε εμπόλεμη κατάσταση ή κατάσταση επιστράτευσης αφενός, ή σε κίνδυνο διασάλευσης της δημόσιας τάξης ή προσβολής της δημόσιας υγείας αφετέρου. Και μάλιστα, όταν μιλάμε για εμπόλεμη κατάσταση ή επιστράτευση, κατά πάγια θέση από την εποχή του Συντάγματος του 1952 δεν αναφερόμαστε μόνο στη νομική, αλλά κυρίως στην πραγματική κατάσταση που θεμελιώνει την πρώτη. Συμπερασματικά, έκδηλη είναι η ανάγκη προστασίας των πολιτών από τυχόν αυθαιρεσίες της Διοίκησης που πλήττουν το θεμελιώδες δικαίωμα στην ιδιοκτησία.

•Προϋποθέσεις εφαρμογής

Οι **προϋποθέσεις** που πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά κατά το Σύνταγμα, ώστε να είναι επιτρεπτή η επίταξη είναι τρεις:

i) Ύπαρξη ειδικού νόμου

ii) Έκτακτη και πρόσκαιρη ανάγκη

iii) Λόγος για την επιβολή της επίταξης να είναι η κάλυψη αναγκών των ενόπλων δυνάμεων σε περίοδο πολέμου ή επιστράτευσης ή η θεραπεία άμεσης κοινωνικής ανάγκης που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή υγεία.

i) Εξετάζοντας την πρώτη προϋπόθεση παρατηρούμε ότι ο συντακτικός νομοθέτης εξουσιοδοτεί τον κοινό νομοθέτη να θεσπίσει ειδικότερες ρυθμίσεις σχετικά με το θεσμό της επίταξης. Σαφέστατα, δεν πρόκειται για εν λευκώ εξουσιοδότηση, αντιθέτως σε κάθε περίπτωση μιλάμε για ένα είδος σύμπραξης, αφού πάντοτε ο κοινός νομοθέτης πρέπει να σέβεται τις συνταγματικές επιταγές. Πράγματι, σήμερα ισχύουν ειδικότερες νομοθετικές διατάξεις που έχουν ως αντικείμενο την επίταξη πραγμάτων. Απαριθμούμε ορισμένες:

- Ν 4442/29 «περί στρατιωτικών και ναυτικών εισφορών και ναυλώσεων» που τροποποιήθηκε από τον ΑΝ 2006/39.
- Ν 1376/46 «περί επιτάξεως ακινήτων προς στέγασιν δημοσίων υπηρεσιών»
- ΝΔ 17/1974 «περί πολιτικής σχεδιάσεως εκτάκτου ανάγκης»
- Η από 28/07/1978 πράξη νομοθετικού περιεχομένου «περί αποκαταστάσεως ζημιών εκ των σεισμών 1978 εις την Β. Ελλάδα κλπ.» που κυρώθηκε με το Ν 867/79 και τροποποιήθηκε με τους Ν 1133/81 και Ν 1048/84.

Οι ειδικότεροι αυτοί νόμοι, ρυθμίζουν κυρίως διαδικαστικά και οικονομικά ζητήματα της επίταξης.

ii) Η δεύτερη προϋπόθεση, αναφέρεται στην ύπαρξη έκτακτης και πρόσκαιρης ανάγκης. Η επίταξη, επομένως, δεν καλύπτει σε καμία περίπτωση μια πάγια ανάγκη και δεν αποτελεί οριστική λύση. Βασικό της στοιχείο είναι ο παροδικός της χαρακτήρας και η επιβολή της από κάτι επείγον. Δεν καλύπτει ανάγκες που έχει προβλέψει, σχεδιάσει και μελετήσει το Κράτος. Κατά συνέπεια, η επίταξη δεν επιτρέπεται πέραν ενός εύλογου διαστήματος, διότι τότε αποκτά το στοιχείο της μονιμότητας. Πλούσια είναι η νομολογία του ΣτΕ ως προς την εν λόγω προϋπόθεση, της οποίας χαρακτηριστικά δείγματα θα παραθέσουμε παρακάτω. Οριστική, πάντως, θεωρείται η στέρηση της ιδιοκτησίας που είτε γίνεται με αυτήν την πρόθεση, είτε αφορά αναλωτά πράγματα που από τη φύση τους μετά τη χρησιμοποίησή τους χάνουν την ουσία τους (π.χ. τρόφιμα ή καύσιμα)¹, είτε αποσκοπεί στην κάλυψη μόνιμων αναγκών είτε διαρκεί πέραν του εύλογου διαστήματος. Κεντρικό ζήτημα εδώ, είναι προφανώς ποιο είναι το εύλογο εκείνο διάστημα. Το ΣτΕ προκειμένου να αποφασίσει, συνεκτιμά όλες τις ειδικότερες περιστάσεις και τις συνθήκες κάθε περίπτωσης. Σε παλαιότερες αποφάσεις του² όρισε πως ο εύλογος χρόνος δε θα πρέπει να υπερβαίνει την πενταετία.

iii) Τέλος, τρίτη προϋπόθεση, είναι η εξυπηρέτηση αναγκών των ενόπλων δυνάμεων και μάλιστα μόνο σε περίοδο πολέμου ή επιστράτευσης, ή κοινωνικών αναγκών όσον αφορά τη δημόσια υγεία ή τάξη. Ο συντακτικός νομοθέτης χρησιμοποιεί μια πληθώρα αξιολογικών εννοιών, οι οποίες ωστόσο θα πρέπει να ερμηνεύονται κατά τέτοιο τρόπο ώστε να διαφυλάσσεται όσο το δυνατόν ευρύτερη η περιφέρεια του δικαιώματος της ιδιοκτησίας.

Πέρα όμως, από τις βασικές αυτές προϋποθέσεις, που αναφέρονται ρητά στο κείμενο του Συντάγματος, οφείλουμε να δεχθούμε και κάποιες γενικότερες αρχές που διέπουν την

έννομη τάξη. Συγκεκριμένα, για να κάνουμε επιτρεπτή την επίταξη, θα πρέπει να ορίζονται με σαφήνεια τα κρίσιμα πράγματα για τα οποία θα επιβληθεί, κι όχι να έχουμε αόριστη αναφορά π.χ. στην περιουσία κάποιου ατόμου. Ερίζεται ακόμα το θέμα ανάμεσα στη νομολογία και τη θεωρία, αν η επίταξη διενεργείται μόνο για εμπράγματα δικαιώματα και κυρίως την κυριότητα ή γενικά για όλα τα περιουσιακά δικαιώματα.

Επιπροσθέτως, η επίταξη δε θα πρέπει να επιβάλλεται καταχρηστικά από τη Διοίκηση, κάτι που αποτελεί γενικότερο όριο για όλους τους περιορισμούς. Δηλαδή, ακόμα κι αν ασκεί νομότυπα το Κράτος το δικαίωμά του να διενεργήσει επίταξη, η άσκηση δεν πρέπει να φθάσει σε τέτοια υπερβολή που δε γίνεται ανεκτή από την έννομη τάξη.

Επιπλέον, μια άλλη γενικότερη αρχή είναι και αυτή της αναλογικότητας, η οποία μετά την αναθεώρηση του 2001 προβλέπεται στο άρθρο 29§1εδ.δ'Σ³. Δηλαδή πρέπει να τηρηθούν και τα τρία μερικότερα στάδια:

α) η προσφορότητα, η καταλληλότητα (Geeignetheit) του μέσου για την επίτευξη του σκοπού

β) η αναγκαιότητα (Erfoderlichkeit, Notwendigkeit), δηλαδή να μην υπάρχει άλλο μέσο εξίσου αποτελεσματικό και ταυτόχρονα λιγότερο οδυνηρό, άρα η επίταξη να αποτελεί την έσχατη λύση, και

γ) η αναλογικότητα stricto sensu, με άλλα λόγια η ωφέλεια που φέρει η επίταξη να μην είναι δυσανάλογα μικρή σε σχέση με τη ζημία από τον περιορισμό του δικαιώματος στην ιδιοκτησία.

¹ Βλ. και ΑΚ 951

² ΣτΕ 605, 940/1953

³ Οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας.

• Άρση της επίταξης

Η επίταξη, είτε αφορά στην στέρηση χρήσεως και καρπώσεως κινητών και ακινήτων λόγω άμεσης και έκτακτης στρατιωτικής ανάγκης είτε κοινωνικής, είναι προσωρινού χαρακτήρα, όπως έχει προαναφερθεί, και συνεπώς η έννομη σχέση που προκύπτει δεν μπορεί να διατηρείται πέρα από τον εύλογο χρόνο. Αλλά και η έλλειψη οποιουδήποτε χρονικού προσδιορισμού ως προς την ισχύ της πράξης, δεν μπορεί να σημαίνει ότι αυτή παράγει τα αποτελέσματά της εις το διηνεκές, αφού κάτι τέτοιο θα ήταν ασυμβίβαστο με την εσωτερική της φύση ως πράξη προσωρινής ισχύος. Επομένως ο όρος οριστική επίταξη είναι αντιφατικός (μπορεί να είναι οριστική μόνο όταν επιβάλλεται από την φύση των επιτασσομένων¹) και υποδηλώνει αλλοίωση του περιεχομένου της επιτάξεως, υπό την μορφή της οποίας έπληξε αρχικά η Διοίκηση το ιδιωτικό δικαίωμα επί του πράγματος. Στην ουσία πρόκειται για αναγκαστική απαλλοτρίωση που αφορά κινητά ή ακίνητα πράγματα, η οποία όμως επέρχεται αυτομάτως χωρίς την τυπική έκδοση της οικείας περί αναγκαστικής απαλλοτριώσεως διοικητικής πράξης². Σχετικά με αυτό το ζήτημα, αρμόδιο να αποφανθεί είναι αποκλειστικά το ΣτΕ, λαμβάνοντας υπ' όψιν τις περιστάσεις και τις ανάγκες, οι οποίες υπαγόρευσαν την επίταξη. Εφ' όσον δηλαδή η εν λόγω ανάγκη έπαυσε να υπάρχει ή έπαυσε να έχει επείγοντα χαρακτήρα και ως εκ τούτου μπορεί να ικανοποιηθεί με άλλο τρόπο, η επίταξη δεν μπορεί να συνεχίζεται διότι εξέλιπε ο δικαιολογητικός λόγος αυτής³. Στην περίπτωση δε που παρήλθε ο εύλογος χρόνος, η Διοίκηση οφείλει να προβεί σε άρση της επιτάξεως διότι παράταση αυτής πέρα από αυτόν τον χρόνο οδηγεί σε παράβαση της περί προστασίας της ιδιοκτησίας διατάξεων του Συντάγματος⁴. Έτσι η κατάληψη ακινήτου για μακρά και μόνιμη εγκατάσταση σε αυτό κάποιας δημόσιας υπηρεσίας τυγχάνει παράνομη και ο ιδιοκτήτης προστατεύεται από την περί προστασίας της ιδιοκτησίας διατάξεως του άρθρου 17 του Συντάγματος του 1975, έχοντας την δυνατότητα παράλληλα να εγείρει διεκδικητική αγωγή⁵. Καθώς η έννοια του ευλόγου χρόνου δεν έχει τον χαρακτήρα τακτής προθεσμίας είναι καθ' αυτή εύπλαστη. Το δικαστήριο μπορεί, κατά την

κρίση του, να θεωρήσει ως μη συμπληρωθέντα τον εν λόγω χρόνο και μετά την πάροδο μακράς από του χρόνου της επιτάξεως χρονικής περιόδου. Στην περίπτωση ειδικότερα προσώπου που διώχθηκε από την οικία του από τις αρχές της κατοχής και υπέρ του οποίου διενεργήθηκε επίταξη για την στέγασή του, αν και παρέμεινε στο υπό επίταξη ακίνητο πλέον των δεκατεσσάρων χρόνων, έγινε δεκτό ότι ο εύλογος χρόνος μπορούσε να παραταθεί, εφόσον ο υπέρ ου η επίταξη στερούνταν στέγης ικανής να ικανοποιήσει τις ανάγκες τόσο του ιδίου όσο και της οικογένειάς του. Ορθότερα, βάση της άρσης της επιτάξεως είναι η υπό του δικαστηρίου διαπίστωση της παρελεύσεως της άμεσης και έκτακτης ανάγκης που προκάλεσε την επίταξη, με την οποία κατά κάποιον τρόπο η πράξη της επιτάξεως αποβάλλει την ισχύ της, τελούσα υπό προθεσμία, η οποία βεβαίως δεν είναι πάντοτε ίδια και καθορισμένη αλλά διαφέρει κάθε φορά σύμφωνα με την ανάγκη που υπαγορεύει την διενέργεια της επιτάξεως. Πρέπει επιπλέον να σημειωθεί ότι άρση της επιτάξεως λόγω πλάνης συνιστά ανάκληση αυτής, η οποία επιτρέπεται σύμφωνα με τις πράξεις περί ανακλήσεως των διοικητικών αρχών⁶.

1 Κατά τον ν.4442, άρθρο 65 παρ.2, η κατάληψη του ακινήτου μπορεί να είναι και οριστική. είναι. επίσης, κατά τον ίδιο νόμο η επίταξη ορισμένων υλικών, ειδών ιματισμού, οπλισμού, φαρμάκων και εφοδίων.επίσης και το άρθρο 112 παρ.2, η επίταξη υποζυγίων, οχημάτων, αυτοκινήτων. κ.τ.λ.

2 Βλπ. Αγ. Σπηλιάκου Συνταγματικές προϋποθέσεις επιτάξεως και η νομολογία του ΣτΕ, σ.29

3 Βλ.330/2002 ΣτΕ.Επιτροπή Αναστολών του ΣτΕ: αναστολή εκτελέσεως αποφάσεως με την οποία επιτάσσεται χώρος κινηματογράφου για τη στέγαση Νηπιαγωγείου, που είχε υποστεί ζημιές από το σεισμό. Συνομολόγηση από τη Διοίκηση ότι εξέλιπαν οι λόγοι της επίταξης.

4 ΣτΕ 855/1952 (Ολ.) Για την επίταξη ακινήτου για την στέγαση των υπηρεσιών της Αστυνομικής Διεύθυνσης στην Κέρκυρα, μετά την αποχώρηση των ιταλικών αρχών, κρίθηκε ότι παρήλθε ο εύλογος συνεπώς η Διοίκηση υποχρεούται να προβεί σε άρση της, ως αντικείμενη η συνέχισή της όχι μόνο στην περί προστασίας της ιδιοκτησίας συνταγματική διάταξη αλλά και στην συνταγματική αρχή της ισότητας των Ελλήνων απέναντι στα δημόσια βάρη.

5 Βλ.Α.Π. 633/1985 ΝοΒ.34 σ.408

6 ΣτΕ 87/1950 Ολ., Νομολογία. ΣτΕ 1950, σ.109

Σε κάθε περίπτωση δε ο ιδιώτης μπορεί να προσφύγει κατά της Διοίκησης για παράλειψη οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας και να υποβάλει τις διοικητικές πράξεις σε έλεγχο για υπέρβαση εξουσίας ή παράβαση νόμου, ζητώντας την άρση της επιτάξεως από την Διοίκηση. Αν και νόμος καθιερώνει ανατρεπτική προθεσμία, το ΣτΕ έκρινε ότι ο ιδιώτης έχει απεριόριστη προθεσμία προσφυγής κατά της αρνήσεως για άρση της επίταξης, εφ' όσον αυτός μπορεί παραδεκτά να προσβάλει την διοικητική ενέργεια. Πρέπει επιπλέον αν σημειωθεί ότι ο εύλογος χρόνος της διοικητικής ενέργειας ,πέρα των θετικών, είναι δυνατό να αφορά και τις αρνητικές της διοικήσεως σιωπηρές πράξεις ,ή τις παραλείψεις οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας, όταν ο νόμος επιτάσσει μεν αμέσως ή εμμέσως αυτή, δεν προσδιορίζει όμως επακριβώς και το χρονικό σημείο εκδηλώσεως αυτής ,αφήνοντας έτσι στην Διοίκηση την ευχέρεια να εκτιμήσει την προσφορότητα του χρόνου ενεργείας.

•Καταβολή αποζημίωσης

Η καταβολή της οφειλόμενης αποζημίωσης λόγω της διενεργούμενης επιτάξεως βαρύνει σε κάθε περίπτωση το κράτος και όχι αυτόν υπέρ του οποίου λαμβάνει χώρα η επίταξη π.χ. αυτούς που πρόκειται να κατοικήσουν στο επιτασσόμενο ακίνητο στην περίπτωση προσφύγων¹. Η αποζημίωση λόγω διενέργειας επιτάξεως δεν περιλαμβάνει την ανόρθωση οποιασδήποτε περιουσιακής ζημίας, η οποία προκλήθηκε στον ιδιοκτήτη του επιταχθέντος από την στέρηση της χρήσεως και της καρπώσεως αυτού ή από άλλον λόγο. Κατά τον ν.4442,άρθρο 7 παρ.1 ,αποζημίωση παρέχεται μόνο για θετική ζημία ,την οποία υφίσταται αυτός τον οποίο βαρύνει η επίταξη. Δεν παρέχεται αποζημίωση για επίταξη λόγω διαφυγόντος κέρδους, η δε θετική ζημία εκτιμάται σε σχέση με την αξία των επιταχθέντων κατά τον χρόνο τον οποίο έλαβε χώρα η επίταξη. Παρ' όλα αυτά κρίθηκε ότι είναι νόμιμη η καταβολή διαφυγόντων κερδών ,ως αποζημίωση, σε επιχείρηση η οποία διέκοψε τη λειτουργία της λόγω επιτάξεως, η οποία κηρύχθηκε στα πλαίσια απαλλοτρίωσης και προς τον σκοπό καταλήψεως του ακινήτου προ της συντελέσεως της, και για όσο χρονικό διάστημα διαρκεί η διακοπή αυτή².

Η παρεχόμενη αποζημίωση για την επίταξη μπορεί να καθορισθεί και εξωδίκως βάσει συμφωνίας μεταξύ του Κράτους και του δικαιούχου, υπό τον περιορισμό όμως ότι το ποσό της συμφωνηθείσας αποζημίωσης δεν θα υπερβαίνει την αξία της θετικής ζημίας που προκλήθηκε από την διενεργούμενη επίταξη. Σε κάθε πάντως περίπτωση το ποσό της αποζημίωσης καταβάλλεται μετά την κατάληψη του ακινήτου, σε αντίθεση με την αναγκαστική απαλλοτρίωση, και δικαιολογείται από τον έκτακτο και επείγοντα χαρακτήρα της επιτάξεως. Σύμφωνα με τον ν.4442,άρθρον 10, ο στερηθείς λόγω της επιτάξεως, της χρήσεως και της κυριότητας του πράγματος ,δικαιούται να ζητήσει την καταβολή αποζημίωσης εντός διετίας από την λήξη της επιτάξεως με αίτηση του ενδιαφερομένου ,η οποία υποβάλλεται προς την εκτιμητική επιτροπή ή το διοικητικό δικαστήριο του τόπου διενέργειας της επιτάξεως³. Από αυτήν την αίτηση γεννάται μεταξύ του ενδιαφερομένου και του

Κράτους διαφορά ,η οποία είναι διοικητική. Επομένως αποκλειστικά αρμόδια για την εκδίκαση των εν λόγω διαφορών, ως ουσιαστικών διοικητικών, είναι τα διοικητικά δικαστήρια⁴, μολονότι έχουν διατυπωθεί και άλλες απόψεις που θέλουν τα κοινά δικαστήρια να ασχολούνται με τις αιτήσεις για αποζημίωση λόγω επίταξης⁵, καθώς αποτελούν φρουρούς του δικαιώματος της ιδιοκτησίας, που αποτελεί ιδιωτικό δικαίωμα. Πριν τεθεί σε ισχύ ο Ν.1406/1983, ο νομοθέτης ,αποβλέποντας σαφώς σε πιο απλή και γρήγορη διαδικασία για επίλυση των εν λόγω διαφορών, θεώρησε ορθό, προκειμένου ιδίως για επιτάξεις που ανακύπτουν από την καταβολή αποζημιώσεως και που διενεργούνται για εκπλήρωση αναγκών των ενόπλων δυνάμεων, να ιδρύσει ειδικά διοικητικά δικαστήρια ,αρμόδια προς εκδίκαση των αποζημιώσεων που αφορούν τέτοιου είδους επιτάξεις. Αυτά ήταν τα δικαστήρια α)των στρατιωτικών επιτάξεων β)των ναυτικών εισφορών γ) και το δικαστήριο αεροπορικών επιτάξεων⁶. Οι αποφάσεις των δικαστηρίων αυτών μπορούσαν να προσβληθούν με αίτηση αναιρέσεως ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας.

Σήμερα το άρθρο 1 παρ.2 του ν.1406/1983 σαφώς ορίζει ότι η αποζημίωση καθορίζεται πλέον από τακτικά διοικητικά δικαστήρια. Κατά της ατομικής διοικητικής πράξης της επιτάξεως επιτρέπεται σύμφωνα με το Σύνταγμα αίτηση ακυρώσεως, ώστε ολόκληρος ο δικαστικός έλεγχος των επιτάξεων να συγκεντρώνεται τελικά στο ανώτατο διοικητικό δικαστήριο της χώρας(ΣτΕ).

1 ΑΠ.1302/1997 (Γ` Πολιτικό Τμήμα),Α.Π.723/2003 .(Γ` Πολιτικό Τμήμα)

2 ΓΝΜΔ ΝΣΚ 108/2003.

3 ΣτΕ 2969/1990(Α`τμ.) το Δημόσιον φέρει αστική ευθύνη και υποχρεούται σε παροχή αποζημιώσεως και σε περίπτωση μη νόμιμης επιτάξεως η οποία προκάλεσε στον κύριο των επιταχθεισών εγκαταστάσεων ζημία, εφόσον και για την νόμιμη επίταξη προβλέπεται από τον νόμο πλήρη αποζημίωση του κυρίου των επιτασσομένων εγκαταστάσεων.

4 ΑΠ.1771/2002

5 ΑΠ. 71/1987

6 Βλ.Πρωτ.Αθ.9585/1985 Δ.Δ.24 σ.52:Το Διοικητικό Δικαστήριο Αεροπορικών επιτάξεων αποτελεί στην ουσία συλλογικό όργανο της Διοίκησης και δεν καταργήθηκε από τον ν.1406/1983 ,αλλά εξακολουθεί να λειτουργεί ως συλλογικό όργανο της Διοικήσεως για τον προσδιορισμό των αποζημιώσεων των οφειλομένων για τις αεροπορικές επιτάξεις

• Διαφοροποίηση:

α) από την αναγκαστική απαλλοτρίωση

Ο θεσμός της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης προβλέπεται ρητά στο Σύνταγμα ως η βασικότερη μορφή περιορισμού του δικαιώματος της ιδιοκτησίας. Για ιστορικούς λόγους αναφέρουμε πως η αναγκαστική απαλλοτρίωση εμφανίστηκε αρχικά στο σύνταγμα της Τροιζήνας (άρθρο 17) και από τότε ρυθμιζόταν σε όλα τα ελληνικά συντάγματα ανεξαιρέτως. Στο ισχύον Σύνταγμα, ρυθμίσεις σχετικά με την αναγκαστική απαλλοτρίωση βρίσκουμε στα άρθρα 17παρ.2-6, 18παρ.8 και 117παρ4-5.

Συνοπτικά αναφέρουμε ότι με τον όρο αναγκαστική απαλλοτρίωση εννοούμε την αφαίρεση της ιδιοκτησίας από το δικαιούχο και μεταβίβασή της στο ωφελούμενο Κράτος κατά πρωτότυπο τρόπο κτήσης κυριότητας.

Σε μια πρώτη φάση, είναι δυνατόν να εντοπίσουμε κάποιες γενικές ομοιότητες μεταξύ των δύο θεσμών, αυτού της επίταξης πραγμάτων και αυτού της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης. Και οι δύο θέτουν περιορισμούς στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας και στερούν το φορέα του από τη χρήση ή την κάρπωση αντικειμένου του. Επίσης, και στις δύο περιπτώσεις ο περιορισμός δικαιολογείται από λόγους δημοσίου συμφέροντος, ενώ δεν είναι σε καμία περίπτωση επιτρεπτός για καθαρό ιδιωτικό συμφέρον. Επιπλέον, και στις δύο περιπτώσεις εκδίδεται μονομερής διοικητική πράξη.

Μολαταύτα, θα ήταν τελείως λανθασμένο να συγχέουμε την επίταξη πραγμάτων με την αναγκαστική απαλλοτρίωση, δεν είναι τυχαίο άλλωστε που ο συντακτικός νομοθέτης προχώρησε σε ξεχωριστή πρόβλεψη.

Δυστυχώς, στην πράξη, συχνά δεν οριοθετούνται με σαφήνεια οι δύο θεσμοί. Πολλές φορές στέρηση ιδιοκτησίας που ξεπερνά τα όρια του εύλογου χρόνου της επίταξης δε χαρακτηρίζεται, ως θα έπρεπε, αναγκαστική απαλλοτρίωση, μια ενέργεια που ζημιώνει τον ιδιοκτήτη. Κατά συνέπεια, είναι σύνηθες να φθάνουμε σε μια «άτυπη διάκριση», χωρίς ουσιαστικό συνταγματικό έρεισμα, να κάνουμε λόγο για αναγκαστική

απαλλοτρίωση μόνο όσον αφορά στην οριστική στέρηση ακινήτου και για επίταξη στη στέρηση ιδιοκτησίας κινητών και προσωρινή στέρηση επί ακινήτων.

Εν συνεχεία, παρουσιάζουμε ορισμένες **βασικές διαφορές** που θα καταστήσουν σαφέστερη τη διάκριση των δύο εννοιών.

-Πρώτη και βασική διαφορά, είναι ο προσωρινός χαρακτήρας της επίταξης σε αντίθεση με το μόνιμο χαρακτήρα της απαλλοτρίωσης. Εξετάσαμε παραπάνω τα χαρακτηριστικά της επίταξης πραγμάτων και τονίσαμε το πρόσκαιρο χαρακτήρα που αυτή λαμβάνει. Στη διοικητική πράξη που εκδίδεται για την εκτέλεσή της πρέπει ρητά να αναφέρεται η χρονική της διάρκεια, και σε κάθε περίπτωση δεν πρέπει να ξεπερνά έναν εύλογο χρόνο. Από την άλλη, η αναγκαστική απαλλοτρίωση έχει κατά κανόνα οριστικό χαρακτήρα. Ο ιδιοκτήτης αποστερείται το πράγμα, κινητό ή ακίνητο, μόνιμα. Γι' αυτό, τονίσαμε πως αν ξεπεραστεί το εύλογο χρονικό διάστημα που δικαιολογεί τον επείγοντα χαρακτήρα της επίταξης πραγμάτων, ουσιαστικά πρόκειται για αναγκαστική απαλλοτρίωση και καταχρηστικά χρησιμοποιείται ο όρος επίταξη.

-Δεύτερον, προκειμένου να επιβληθεί αναγκαστική απαλλοτρίωση απαραίτητη προϋπόθεση είναι η ύπαρξη δημόσιας ωφέλειας, αποδεδειγμένης και προβλεπόμενης στο νόμο¹. Η δημόσια ωφέλεια είναι μια γενική ρήτρα με αρκετά ευρύ περιεχόμενο που προσήκει σε αρκετές περιπτώσεις. Αυστηρότερη φαίνεται η διατύπωση όσον αφορά την επίταξη πραγμάτων, όπου ο νομοθέτης τονίζει τον έκτακτο χαρακτήρα της για την αντιμετώπιση επείγουσας ανάγκης κοινωνικής ή στρατιωτικής. Στο άρθ.18§2Σ, ο συντακτικός νομοθέτης δεν αρκείται σε μια γενική αναφορά του δημοσίου συμφέροντος, μα απαιτεί κοινωνική ανάγκη για τη δημόσια ασφάλεια και τάξη ή ανάγκη των ενόπλων δυνάμεων εν καιρώ πολέμου ή επιστράτευσης. Προφανώς, στόχος του ήταν ο προσωρινός και έκτακτος χαρακτήρας της επίταξης να μην καταστεί κανόνας για λόγους που θα αναλύσουμε εν συνεχεία.

-Επιπροσθέτως, διαφοροποιήσεις παρατηρούμε όσον αφορά στην αποζημίωση. Καταρχήν, και στις δύο περιπτώσεις το

Κράτος ευθύνεται στην καταβολή αποζημίωσης. Μόνο που η καταβολή δε γίνεται ομοiotρόπως. Στην αναγκαστική απαλλοτρίωση υπάρχει ρητή συνταγματική επιταγή για την καταβολή της², αντίθετα στην επίταξη αφήνεται στην πρωτοβουλία του νομοθέτη, ο οποίος πιθανόν να δεσμεύεται με βάση τις γενικές αρχές που διέπουν την έννομη τάξη. Στην αναγκαστική απαλλοτρίωση, η αποζημίωση είναι πλήρης και καθορίζεται ύστερα από αίτηση του ενδιαφερομένου στα πολιτικά δικαστήρια. Αντιθέτως, στην επίταξη η αποζημίωση καλύπτει μόνο τη θετική ζημία (εύλογη) και το ύψος της καθορίζεται από τα αρμόδια διοικητικά δικαστήρια. Μπορεί να καταβληθεί μετά τη συντέλεση της επίταξης, αντιθέτως η απαλλοτρίωση αίρεται αυτοδικαίως αν δεν την καταβάλλει το Κράτος και συντελείται με την καταβολή της στο Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων.

Από τα παραπάνω, όσον αφορά το ζήτημα της καταβολής αποζημίωσης, γίνεται φανερό γιατί η Διοίκηση συχνά επιδιώκει τη διεύρυνση των περιπτώσεων που η αφαίρεση αντικειμένου ιδιοκτησίας χαρακτηρίζεται επίταξη κι όχι απαλλοτρίωση. Με αυτόν τον τρόπο, αποφεύγει την καταβολή πλήρους αποζημίωσης πριν τη συντέλεση. Εντούτοις, είναι πρόδηλο ότι δεν είναι επιτρεπτή η έμμεση παράκαμψη από το Κράτος των προϋποθέσεων που θέτει ο συντακτικός νομοθέτης αποδίδοντας διαφορετικό νομικό χαρακτηρισμό. Το δικαστήριο είναι εκείνο που σε ανάλογες περιπτώσεις θα κληθεί να εξετάσει τον πραγματικό χαρακτήρα της πράξης πέρα από το μανδύα με τον οποίο την ενδύει η Διοίκηση.

¹ Άρθρο 17παρ.2Σ: Κανείς δε στερείται την ιδιοκτησία του, παρά μόνο για δημόσια ωφέλεια που έχει αποδειχθεί με τον προσήκοντα τρόπο, όταν και όπως νόμος ορίζει...

² Άρθρο 17παρ.2Σ: ...και πάντοτε αφού προηγηθεί πλήρης αποζημίωση,...

β) από την Προσωρινή Στέρηση της Χρήσης και Κάρπωσης της Ιδιοκτησίας του Άρθ.18§5 Σ.

Όπως και η επίταξη, είναι ένα προσωρινό και εξαιρετικό μέτρο. Το Σύνταγμα όμως αναθέτει στη διοίκηση να προβαίνει απευθείας σε επιτάξεις και να αναθέτει στον νομοθέτη απλά την ρύθμιση της εφαρμογής τους, ενώ στην περίπτωση του άρθ.18§5 δεν επιτρέπεται άμεσα η προσωρινή στέρηση της χρήσης και κάρπωσης της ιδιοκτησίας, αλλά παραχωρείται στο νομοθέτη η εξουσία να την προβλέψει και να την επιτρέψει. Ο νομοθέτης έχει την ευχέρεια να χορηγήσει τη σχετική εξουσία στη διοίκηση, αν, όταν και όπως θέλει, μπορεί δε να την ανακαλέσει οποτεδήποτε το κρίνει σκόπιμο. Ακόμη, όπως και στην επίταξη έτσι και εδώ, έχουμε να κάνουμε με «ιδιαιτερες περιστάσεις», ανώμαλες συνθήκες και αντιμετώπιση μη συνηθισμένων προβλημάτων. Κι επίσης, εμφανίζεται και εδώ η καταβολή ανταλλάγματος, όχι απαραίτητα με τη μορφή πλήρους χρηματικής αποζημίωσης, αλλά με οποιαδήποτε μορφή ανταποκρίνεται στις περιστάσεις. Υπόχρεος προς καταβολή είναι κατά την κρίση του νομοθέτη είτε το Κράτος είτε ο ωφελούμενος. Τέλος, η νομιμότητα του μέτρου αυτού προσδιορίζεται χρονικά από τις «ιδιαιτερες περιστάσεις» που το δικαιολόγησαν και επομένως δεν επιτρέπεται προς αντιμετώπιση μόνιμων προβλημάτων ούτε μπορεί να οδηγήσει στην αφαίρεση της ιδιοκτησίας. Παρολ'αυτά, η άρση τους δεν είναι αυτόματη και το ΣτΕ καλείται να αποφασίσει κατόπιν αίτησης οποιουδήποτε δικαιολογεί έννομο συμφέρον και θίγεται από την αδικαιολόγητη παράταση. Ένα παράδειγμα προσωρινής στέρησης και κάρπωσης της ιδιοκτησίας πρέπει να θεωρηθεί και η αναγκαστική μίσθωση γαιών, εφόσον ανήκουν σε ιδιώτη.

•Νομολογία

Στο θέμα της επιτάξεως, το ΣτΕ παρουσιάζει πλούσια νομολογία και μάλιστα από τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του με τη μορφή που έχει σήμερα. Επιλέξαμε να παραθέσουμε ορισμένες αποφάσεις που μας βοήθησαν να καταλήξουμε στις προαναφερθείσες διαπιστώσεις.

Το ανώτατο δικαστήριο σε αρκετές αποφάσεις του δίνει τον ορισμό της επίταξης ως «προσωρινής στέρησης της χρήσεως και καρπώσεως ιδιοκτησίας, με μονομερή πράξη του Κράτους, προς το σκοπό της ικανοποίησης έκτακτης και άμεσης δημόσιας ανάγκης» (ΣτΕ 1131/50, 2615/73, 1776/93).

Επιπλέον, πληθώρα δικαστικών αποφάσεων παρουσιάζουν ενδιαφέρον από την πλευρά των απαραίτητων προϋποθέσεων για τη επιβολή επίταξης. Κυρίως απασχόλησε το ΣτΕ το ζήτημα του εύλογου χρόνου μέχρι την άρση της επίταξης. Έκρινε πως επιτρεπόμενη είναι η επίταξη για το διάστημα μέχρι να αντιμετωπισθεί κατά τρόπο οριστικό η έκτακτη ανάγκη, όχι όμως πέραν ενός εύλογου χρονικού διαστήματος. (ΣτΕ 1036/98, 4106/81).

ΣτΕ 3385/1995: η επίταξη ακινήτου για την κάλυψη εκπαιδευτικών αναγκών δεν είναι επιτρεπτή, διότι αυτές από τη φύση τους δεν αποτελούν πρόσκαιρη ούτε έκτακτη ανάγκη. Το δικαστήριο έκρινε ότι δε συντρέχουν οι προϋποθέσεις του άρθρου 18παρ.3Σ και ειδικότερα αυτή της άμεσης κοινωνικής ανάγκης.

ΣτΕ 746/1984: η ιδιοκτήτρια ακινήτου προσέφυγε στο δικαστήριο ζητώντας να ακυρωθεί η άρνηση του Υπουργού - που τεκμαιρόταν από την πάροδο τριμήνου- να άρει την επίταξη μετά την πάροδο εύλογου χρονικού διαστήματος. Το ακίνητό της είχε επιταχθεί για τη στέγαση σχολείου που είχε πληχθεί από σεισμό. Το ΣτΕ έκανε δεκτό το αίτημά της, αναφέροντας ότι δεν είναι νόμιμη η διατήρηση της επίταξης πέρα από το εύλογο χρονικό διάστημα και εφόσον δεν ακολούθησε αναγκαστική απαλλοτρίωση.

Ομοίως για τη μη περαιτέρω διατήρηση της επίταξης και **ΣτΕ 1545/53, 1974/53, 4375/90, 4522/88, 3456/98, 1948/01**. Μάλιστα, ως ανώτατο όριο του εύλογου χρόνου κρίθηκε η πενταετία (**ΣτΕ 605, 940/1953**).

Από την άλλη πλευρά, το ΣτΕ δέχθηκε ότι θα ήταν ανεκτή η παράταση της επίταξης, εφόσον δεν υπήρχε άλλο ακίνητο κατάλληλο για τον επιδιωκόμενο σκοπό που να είναι ταυτόχρονα και δεκτικό επίταξης. (**ΣτΕ 473/1953, 1806/1953**) Η Διοίκηση σε αυτές τις περιπτώσεις οφείλει να δικαιολογεί την αδυναμία εύρεσης άλλης πρόσφορης λύσης. Ζήτημα τίθεται, βέβαια, κατά πόσο είναι σύμφωνη με το Σύνταγμα μια τέτοια παραδοχή και ως ποιο βαθμό παραμένει μη καταχρηστική η άσκηση ενός τέτοιου δικαιώματος.

Καταχρηστική κρίθηκε η επίταξη που διενεργήθηκε από το νομάρχη Κυκλάδων κατά την οποία δήμευσε όλη την παρεχόμενη ποσότητα ύδατος ιδιώτη από το κτήμα του, τις εγκαταστάσεις, τα μηχανήματα άντλησης και τους αρδευτικούς αγωγούς. Στη συγκεκριμένη περίπτωση δε συνέτρεχε περίπτωση εκτάκτου ανάγκης (**ΣτΕ 414/1963**)

Άρση της επίταξης μπορούμε να έχουμε και λόγω πλάνης της Διοίκησης (**ΣτΕ 87/1950**)

Από την άλλη πλευρά, ορισμένες φορές έχουμε επιεικέστερη αντιμετώπιση της Διοίκησης από το Συμβούλιο της Επικρατείας. Δέχθηκε σε κάποιες περιπτώσεις ως επιτρεπόμενη την επίταξη που διενεργήθηκε, όχι λόγω επείγουσας και πρόσκαιρης ανάγκης, μα για μόνιμη ανάγκη που όμως ήταν άμεση και επιτακτική (**ΣτΕ 1063/98**). Έχει υποστηριχθεί στη θεωρία η άποψη ότι μια τέτοια απόφαση δε συμφωνεί με το σκοπό του συντακτικού νομοθέτη¹.

Τέλος, μια πρόσφατη απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας που παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον αφορά στην υπόθεση των ραντάρ του αερολιμένα της Θεσσαλονίκης. (**ΣτΕ 3454/1998, 3456/1998**). Το δικαστήριο δέχθηκε ως προϋπόθεση για την επίταξη ορισμένων εκτάσεων που ήταν απαραίτητες για την εγκατάσταση ραντάρ, την προηγούμενη κήρυξη αναγκαστικής απαλλοτριώσεως. Δηλαδή, η επίταξη εδώ

χρησιμεύει ως το αναγκαίο μέτρο για προσωρινή κάλυψη της ιδιοκτησίας για το διάστημα μέχρι την οριστική αντιμετώπιση του ζητήματος. Μέχρι να ολοκληρωθεί η αναγκαστική απαλλοτρίωση (κάτι που πρέπει να γίνει εντός εύλογου χρονικού διαστήματος), η οποία αποτελεί και την οριστική λύση, το δικαίωμα του ιδιοκτήτη θα περιοριστεί έτσι όπως ορίζει το Σύνταγμα και η ειδική νομοθεσία για την επίταξη, όχι αυθαίρετα. Ταυτόχρονα, απαραίτητη είναι και η συνδρομή των υπολοίπων προϋποθέσεων της επίταξης, το ραντάρ δηλαδή να θεραπεύει την άμεση κοινωνική ανάγκη για τη δημόσια υγεία της ασφάλειας των πτήσεων.

¹ Βλ. Π.Δ. Δαγτόγλου *Σύνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Β'* 2005 σ. 1129

Γ)ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^Ο:ΕΠΙΤΑΞΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

Ι) ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

•Γενικά

Εργασία είναι το σύνολο των ενεργειών του ανθρώπου που αποσκοπεί κατά κύριο λόγο στην παραγωγή οικονομικά αποτιμητού αποτελέσματος¹. Αποτελεί συνεπώς εργασία όχι οποιαδήποτε δραστηριότητα, αλλά μόνο η άμεσα ή έμμεσα αμειβόμενη ή κερδοσκοπική απασχόληση. Είναι κάθε απασχόληση του ανθρώπου, κάθε μορφή δραστηριότητας με κάποιο σκοπό. Σκοπός της εργασίας μπορεί να είναι οποιοσδήποτε, αρκεί να είναι θεμιτός, δηλαδή όχι παράνομος ή ανήθικος. Το είδος της εργασίας είναι αδιάφορο, μπορεί να είναι σωματική ή πνευματική, να συνίσταται σε ενέργεια θετική ή σε απλή παρουσία σε ένα τόπο. Επίσης η ετοιμότητα για παροχή εργασίας, η δέσμευση δηλαδή του χρόνου του εργαζομένου χωρίς εγρήγορση των πνευματικών ή σωματικών δυνάμεων του, μπορεί να είναι αντικείμενο σχέσεως εργασίας, όποτε νομικά εξομοιώνεται με την εργασία². Συγγέεται με την ελευθερία εν γενεί της οικονομικής δραστηριότητας, αλλά ταυτόχρονα είναι η ελευθερία, την οποία το δίκαιο εγγυάται σε κάθε άτομο να διαθέτει κατά βούληση, με μισθό ή αμοιβή, και χωρίς περιορισμούς οποιουδήποτε αλλού δικαιώματος του, την προς εργασία σωματική ή πνευματική του ικανότητα. Η καθαρά εθελοντική εργασία αποτελεί συμμετοχή στην κοινωνική ή πολιτική ζωή της χώρας που προστατεύεται από το άρθρο 5 παρ.1. Η εργασία εκφράζει το δικαίωμα του καθενός για οικονομική αξιοποίηση των προσωπικών του δυνατοτήτων για εργασία, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί εκδήλωση της προσωπικότητας του ανθρώπου. Το άρθρο 22 αναμιγνύει ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα. Έτσι στο ίδιο άρθρο κατοχυρώνεται τόσο το ατομικό δικαίωμα της εργασίας ως

ελευθερία εργασίας , όσο και η αξίωση προς την πολιτεία για δημιουργία συνθηκών απασχόλησης , που είναι το κοινωνικό δικαίωμα της εργασίας .

Ο όρος εργασία σημαίνει την αμειβόμενη ή κερδοσκοπική απασχόληση . Δεν καλύπτει την εθελοντική εργασία , που προστατεύεται από το γενικό δικαίωμα του άρθρου 5 παρ. 1 . Ως εργασία θεωρείται και η ευκαιριακή , η έμμεσα επικερδής ακόμα και η εκπαιδευτική . Η εργασία στο άρθρο 22παρ.1 Σ κατοχυρώνεται και αντικειμενικά, θεσμικά, και υποκειμενικά ως δικαίωμα. Η προστασία του δικαιώματος εργασίας προκύπτει επίσης από το άρθρο 5παρ.1 Σ³ .

1 Βλ. Ανδρέα Γ. Δημητρόπουλου, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου ΙΙΙ, Θ έκδοση, Αθήνα 2001, σελ. 1123

2 Βλ. Αλέξανδρου Καρακατσάνη, Ατομικό Εργατικό Δίκαιο, εκδόσεις Σάκκουλα, 1995, σελ.42

³ Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη

•Έννοια-περιεχόμενο

Το δικαίωμα εργασίας έχει τις τρεις διαστάσεις που αναφέραμε και στο δικαίωμα στην ιδιοκτησία (βλ. Κεφάλαιο πρώτο) και που εντοπίζουμε σε κάθε δικαίωμα:

•**Αμυντικό περιεχόμενο:** ο εργαζόμενος προστατεύεται κατά των επιθετικών ενεργειών τόσο του Κράτους όσο και της ιδιωτικής εξουσίας, που εκδηλώνεται κυρίως μέσα από την ιεραρχική του σχέση με τον εργοδότη.

•**Προστατευτικό περιεχόμενο:** ρητά αναφέρεται στο σύνταγμα «...και προστατεύεται από το Κράτος...» (άρθρ22§1εδ'α) Το προστατευτικό δικαίωμα δε στρέφεται στον εργοδότη, αλλά προς το Κράτος που οφείλει να προστατεύει τον εργαζόμενο από αυθαίρετες ενέργειες, κατά βάση του εργοδότη.

•**Διασφαλιστικό περιεχόμενο:** ως προς το εξασφαλιστικό δικαίωμα, το Σύνταγμα δεν παρέχει συγκεκριμένη αξίωση προς το Κράτος για την εύρεση εργασίας, μα ορίζει ότι οφείλει να δημιουργεί κατάλληλες συνθήκες απασχόλησης όλων των πολιτών. Παράλληλα, ο εργαζόμενος έχει και διεκδικητικό δικαίωμα για τη βελτίωση των ήδη κεκτημένων, πέρα από την εξασφάλισή τους.

•Περιορισμοί δικαιώματος εργασίας

Το δικαίωμα για εργασία μπορεί να παράσχει συνταγματικό έρεισμα για την επιβολή περιορισμών στην άσκηση άλλων δικαιωμάτων, όπως κυρίως η οικονομική ελευθερία και η ελευθερία της επιχειρηματικής δράσης. είναι επομένως θεμιτή η νομοθετική απαγόρευση ομαδικών απολύσεων για ευρισκόμενες σε λειτουργία επιχειρήσεις, αλλά ακόμα και η αναγκαστική πρόσληψη εκ μέρους του εργοδότη, ανάλογα βεβαίως με τις δυνατότητες και το μέγεθος της επιχείρησης του, ενός αριθμού εργαζομένων, κυρίως αν πρόκειται για πρόσωπα που ανήκουν σε κάποια από τις κατηγορίες του άρθρου 21 παρ 2 του Συντάγματος. Θεμιτή επίσης είναι και η καθιέρωση ρυθμίσεων με στόχο τη διασφάλιση υγιεινών και ασφαλών συνθηκών εργασίας, ώστε να υλοποιείται η επιταγή του άρθρου 22 παρ 1 του Συντάγματος για την υλική και ηθική εξύψωση του εργαζομένου πληθυσμού. Το δικαίωμα εργασίας δεν παρέχεται πέρα και έξω από τον κοινωνικό χώρο, αλλά αποτελεί κατεξοχήν κοινωνικό δικαίωμα, το οποίο ο άνθρωπος μπορεί να απολαύσει τόσο στα πλαίσια της γενικής κυριαρχικής σχέσης κράτους-πολίτη, όσο και στα πλαίσια ειδικότερων έννομων σχέσεων και θεσμών. Η εφαρμογή του θεμελιώδους δικαιώματος της εργασίας μπορεί να γίνει είτε ως εφαρμογή όλης της έκτασης του περιεχομένου του, είτε ως εφαρμογή του θεσμικού του περιεχομένου. Το αν σε ένα συγκεκριμένο θεσμό θα εφαρμοσθεί το γενικό ή το θεσμικό περιεχόμενο του δικαιώματος εργασίας αυτό προσδιορίζεται από το δεσμό αιτιώδους συνάφειας ανάμεσα στο δικαίωμα και το θεσμό. Ο κανόνας είναι πως απαγορεύονται οι αναιτιώδεις κι επιτρέπονται οι αιτιώδεις περιορισμοί. Στην περίπτωση κατά την οποία το περιεχόμενο του δικαιώματος εργασίας και του θεσμού μέσα στον οποίο παρέχεται αυτό έχουν ένα κοινό αντικειμενικό στοιχείο τότε υφίσταται αιτιώδης συνάφεια και για το λόγο αυτό δε γίνεται λόγος για περιορισμό του δικαιώματος.

•Αναγκαστική εργασία

Τα ελληνικά Συντάγματα πριν από το 1975 δεν περιελάμβαναν ρητή απαγόρευση της αναγκαστικής εργασίας, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει οπωσδήποτε ότι αυτή μπορούσε να θεωρηθεί συνταγματικά επιτρεπτή. Ωστόσο η συνηθέστερη μορφή αναγκαστικής εργασίας, η δουλεία, ήδη από τα πρώτα συντάγματα του Άστρους και της Τροιζήνας απαγορευόταν ρητά. Το άρθρο 4 των Συνταγμάτων 1844 , 1864 και 1911 καθιέρωνε το απαραβίαστο της προσωπικής ελευθερίας, συνέπεια της οποίας ήταν η ελευθερία της εργασίας , το δικαίωμα να επιλέγει κανείς το επάγγελμα του χωρίς να περιορίζεται παρά μόνο όταν νόμος ορίζει. Μετά το 1952 η Ελλάδα κύρωσε με νόμους διεθνείς συμβάσεις που απαγόρευσαν την αναγκαστική εργασία. Πρόκειται για τις διεθνείς συμβάσεις εργασίας 19/1930 και 105/1957 καθώς και τη διεθνή σύμβαση της Ρώμης του 1950 για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου (Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου), η οποία κυρώθηκε με το νόμο 2329/1953. Το Σύνταγμα δεν αρκείται στην αναμφισβήτητη απόρριξη από το δικαίωμα της εργασίας της αρνητικής ελευθερίας της εργασίας, αλλά απαγορεύει ρητά την ακραία περίπτωση υποχρεωτικής εργασίας. Την αναγκαστική εργασία απαγορεύουν επίσης διεθνείς διακηρύξεις των ατομικών δικαιωμάτων, συγκεκριμένα το άρθρο 4§2 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και το άρθρο 8§3 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ) καθώς και διεθνείς συμβάσεις. Κατά το Σύνταγμα η εργασία αποτελεί δικαίωμα και όχι καταρχήν υποχρέωση. Εκτός από τις προβλεπόμενες στο Σύνταγμα εξαιρέσεις και τις συμβατικά αναλαμβανόμενες υποχρεώσεις, η εργασία μπορεί να αποτελεί ηθική, αλλά όχι νομική υποχρέωση. Για το λόγο αυτό πρέπει να θεωρείται απαγορευμένη κάθε μορφή εξαναγκασμού που οδηγεί στην εργασία χωρίς τη συναίνεση του ενδιαφερομένου ανεξάρτητα από τον επιδιωκόμενο σκοπό. Ο εξαναγκασμός σε βάρος οποιουδήποτε να εργάζεται παρά τη θέλησή του αποτελεί υποβιβασμό του ανθρώπου σε μέσο για την επίτευξη

προσπορισμού οικονομικού κέρδους και συνιστά προσβολή της αξιοπρέπειάς του. Η απαγόρευση της αναγκαστικής εργασίας εξειδικεύει τη γενική αρχή που καθιερώνει η θεμελιώδης και μη αναθεωρήσιμη διάταξη του άρθρου 2 §1 του Συντάγματος, κατά την οποία η πολιτεία οφείλει να σέβεται και να προστατεύει την αξία του ανθρώπου. Η διάταξη περί αναγκαστικής εργασίας εγγυάται ένα status negativus σε σχέση με την εργασία, απαγορεύοντας την αναγκαστική εργασία. Παρέχεται στο φορέα του δικαιώματος μια σφαίρα ελευθερίας από την παρουσία του κράτους, το οποίο υποχρεούται να απέχει από κάθε επέμβαση σε αυτή. Προκείμενου να διασφαλιστεί αυτό θεσπίζεται νομική αξίωση του φορέα του δικαιώματος. Εάν δηλαδή θεσπισθεί με νόμο υποχρέωση παροχής αναγκαστικής εργασίας κατά παράβαση του άρθρου 22§4 του Συντάγματος και παράλληλα επιβάλλονται ποινικές κυρώσεις σε περίπτωση παράβασης της υποχρέωσης αυτής, το ποινικό δικαστήριο υποχρεούται να μην εφαρμόσει τον αντισυνταγματικό νόμο και να μην καταδικάσει τους τυχόν παραβάτες. Σε περίπτωση που κάποιος εξαναγκαστεί να εργασθεί, μπορεί να ανακύψει θέμα αστικής ευθύνης του Δημόσιου σύμφωνα με το 105 του ΕισΝΑΚ. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι ίσως να μην είναι πάντοτε εύκολο να χαράξει κανείς με απόλυτη σαφήνεια τα όρια μεταξύ θετικής και αρνητικής ελευθερίας εργασίας. Όσο πιο εκτεταμένες και αυστηρές είναι οι απαγορεύσεις και οι περιορισμοί τόσο στενότερο καθίσταται το φάσμα των διεξόδων για τους ενδιαφερόμενους. Σ' ένα ακραίο σημείο μπορούμε να φθάσουμε στον έμμεσο εξαναγκασμό του ατόμου να ασκήσει συγκεκριμένη εργασία, η οποία δεν το ικανοποιεί από καμία άποψη. Ένα παράδειγμα μας δίνει το άρθρο 201§6 του Κώδικα Δικηγόρων σύμφωνα με το οποίο «η ανάθεση σε δικηγόρο της παροχής δωρεάν δικηγορικών υπηρεσιών στους κατά την κρίση του διοικητικού συμβουλίου του δικηγορικού συλλόγου άπορους» συγκαταλέγεται στις αρμοδιότητες του τελευταίου. Όπως έκρινε και το ΣτΕ με την 438/1990¹ απόφασή του η διάταξη συνιστά θεμιτή ρυθμιστική επέμβαση του νομοθέτη στον τρόπο άσκησης του δικηγορικού λειτουργήματος, το οποίο είναι κατεξοχήν ελευθέριο επάγγελμα έχοντας παράλληλα και

το χαρακτήρα δημοσίου λειτουργήματος. Διαφορετικά θα είχε το πράγμα όμως αν το Δ.Σ του δικηγορικού συλλόγου εφαρμόζει τυχόν κατά τρόπο μεροληπτικό τη δυνατότητα που του δίνει η παραπάνω διάταξη κι επιβαρύνει συνεχώς συγκεκριμένο δικηγόρο με δωρεάν υπεράσπιση υποθέσεων. Στην περίπτωση αυτή μπορεί να θεωρηθεί πως η ρύθμιση του τρόπου άσκησης του δικηγορικού λειτουργήματος μεταπίπτει σε ανεπίτρεπτη επιβολή υποχρέωσης αναγκαστικής εργασίας. Στην απαγόρευση της αναγκαστικής εργασίας δεν υπάγεται όμως η έμμεση υποχρέωση εργασίας για εκπλήρωση υποχρέωσης χρηματικής παροχής που στηρίζεται στο νόμο, όπως είναι π.χ η κατά το νόμο υποχρέωση διατροφής τρίτων. Επίσης δεν αποτελεί επιβολή αναγκαστικής εργασίας η κατά νόμο υποχρέωση παροχής εργασίας για χρόνο διπλάσιο από τη χορηγηθείσα ήδη εκπαιδευτική άδεια, όταν ο εργαζόμενος μπορεί να αποχωρήσει νωρίτερα αν επιστρέψει το πόσο που καταβλήθηκε σ' αυτόν κατά την άδεια του. Η γενική έκφραση «οποιαδήποτε μορφή αναγκαστικής εργασίας» περιλαμβάνει πάντως και την επιβολή ποινής για τη μη εκπλήρωση από τον οφειλέτη πράξης η οποία ενεργείται μόνο από αυτόν. Η διάταξη επομένως του άρθρου 946§1 ΚΠολΔ πρέπει να θεωρείται ως αντίθετη με το Σύνταγμα, όπως ορθά έκρινε και η απόφαση 919/1983 ΜονΠρΑθ².

Το άρθρο 22§4εδ.α του Συντάγματος ορίζοντας πως απαγορεύεται οποιαδήποτε μορφή αναγκαστικής εργασίας, δεν κάνει καμία διάκριση σχετικά με το πρόσωπο επί του οποίου θα μπορούσε να επιβληθεί ο καταναγκασμός. Φορείς λοιπόν του δικαιώματος μη αναγκαστικής εργασίας είναι όχι μόνο Έλληνες αλλά και αλλοδαποί. Άλλωστε σε ένα τέτοιο ζήτημα που συνυφαίνεται άμεσα με την αρχή της ανθρώπινης αξίας δε θα μπορούσε να γίνει λόγος για απόλαυση του μόνο από μια συγκεκριμένη κατηγορία ανθρώπων. Φορέας είναι όχι μόνο ο εργαζόμενος με σχέση εξαρτημένης εργασίας, αλλά και ο ελεύθερος επαγγελματίας, ο δημόσιος λειτουργός, ο επιχειρηματίας και γενικά ο καθένας ακόμα και αν δεν εργάζεται καθόλου.

1 Βλ. Το Σύνταγμα 1990, σελ 97

2. Βλ. Το Σύνταγμα 1983, σελ.571

Το σύνταγμα δεν αρκείται στις γενικές επιταγές, αλλά απαγορεύει ρητά την αναγκαστική εργασία στο άρθρο 22παρ.4εδα³. Η απαγόρευση της αναγκαστικής εργασίας δεσμεύει το ίδιο το Κράτος, αλλά και τους ιδιώτες, έχει με άλλα λόγια διαπροσωπική ενέργεια με βάση το άρθρο 25παρ.1εδγ' Σ. Από την άλλη πλευρά, το ίδιο το Σύνταγμα προβλέπει περιορισμό του δικαιώματος εργασίας, εισάγοντας ένα είδος εξαίρεσης από την απαγόρευση του εξαναγκασμού σε εργασία. Πρόκειται για την επίταξη των προσωπικών υπηρεσιών που προβλέπεται στο άρθρο 22παρ.4εδβ' Σ

Η επίταξη προσωπικών υπηρεσιών αποτελεί λειτουργικό περιορισμό, διότι δεν επιβάλλεται με τη μορφή κύρωσης. Είναι ρητός συνταγματικός περιορισμός, που αναφέρεται στην άσκηση του δικαιώματος εργασίας και ειδικότερα της μη επιβολής αναγκαστικής εργασίας. Πρόκειται για απλό περιορισμό, εφόσον έχουμε επιτρεπόμενη από το δίκαιο συρρίκνωση του γενικού περιεχομένου του δικαιώματος, όπως αυτό διαγράφεται στον ανώτατο βαθμό του από τις γενικές οριοθετήσεις⁴.

3 Κάθε μορφή αναγκαστικής εργασίας απαγορεύεται.

4 Βλ. και Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος *Συνταγματικά Δικαιώματα Γενικό Μέρος* 2005 σ.204-208

II) ΕΠΙΤΑΞΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

• Έννοια

Από τη ρητή απαγόρευση της αναγκαστικής εργασίας (22§4εδα΄Σ) το Σύνταγμα στο άρθ.22§4εδβ΄ θεσπίζει εξαιρέσεις σε περίπτωση εκτάκτων αναγκών και στο πλαίσιο της τοπικής αυτοδιοίκησης. Και οι δυο εξαιρέσεις αποτελούν περιπτώσεις κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης, που αποτελεί σύμφωνα με το άρθρο 25§4 του Συντάγματος χρέος όλων των πολιτών και του οποίου την εκπλήρωση το κράτος δικαιούται να αξιώνει.

Η πρώτη εξαίρεση της επίταξης των προσωπικών υπηρεσιών είναι άσχετη με την επίταξη πραγμάτων, αν και οι δυο επιτάξεις έχουν παρόμοιες προϋποθέσεις και μπορούν να επιβάλλονται συγχρόνως. Κατά το ΣτΕ (απόφαση 1960/1983)³⁰ «ως επίταξη προσωπικών υπηρεσιών δε νοείται αποκλειστικά η επίταξη της εργασίας προσώπων που παρέχουν εξαρτημένη εργασία, αλλά και κάθε ικανού ατόμου προς εργασία που ασκεί οποιοδήποτε επάγγελμα ή δεν ασκεί επάγγελμα... Επομένως μόνο στις περιπτώσεις που καθορίζονται περιοριστικά από την §4 του άρθ22 επιτρέπεται η επίταξη της εργασίας επαγγελματιών που έχουν την εμπορική δραστηριότητα». Απαραίτητη προϋπόθεση για τη ρύθμιση των δυο αυτών εξαιρέσεων είναι η ύπαρξη ειδικού νόμου. Χωρίς λοιπόν τη ρύθμιση αυτή η διοίκηση δε μπορεί να επιβάλλει επίταξη προσωπικών υπηρεσιών ή προσφορά προσωπικής εργασίας σε ατομική περίπτωση. Δεν αποκλείεται όμως η επιβολή τους όμως με νόμο-πλαίσιο σε μια συγκεκριμένη περίπτωση δεδομένου ότι οι περιορισμοί αυτοί του δικαιώματος εργασίας προβλέπονται στο ίδιο το Σύνταγμα, ενώ στο νομοθέτη ανατίθεται μόνο ο καθορισμός. Τέτοιου είδους περιορισμοί είναι δυνατόν να θεσπισθούν και με πράξεις νομοθετικού περιεχομένου του άρθρου 44 παρ 1 του Συντάγματος, δεδομένου ότι σε περίπτωση που συντρέχουν οι περιπτώσεις επίταξης προσωπικών υπηρεσιών θα συντρέχουν και οι προϋποθέσεις έκδοσης πράξεων νομοθετικού περιεχομένου.

•Ορισμός, Εννοιολογικός Προσδιορισμός και Οριοθέτηση της Επίταξης Προσωπικών Υπηρεσιών

Σύμφωνα με αυτά που ορίζει το άρθ. 22§4εδ.β Σ, αλλά και η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, επίταξη προσωπικών υπηρεσιών ή επίταξη εργασίας είναι η «κρατική πράξη με την οποία επιβάλλεται η παροχή προσωπικών υπηρεσιών προκειμένου να αντιμετωπιστούν προσωρινά στρατιωτικές ανάγκες ή κοινωνικές ανάγκες που αφορούν τη δημόσια υγεία ή προέρχονται από θεομηνία»¹. Αυτής της μορφής η επίταξη αποτελεί λειτουργικό περιορισμό και μάλιστα ρητό συνταγματικά. Πρόκειται δε για απλό περιορισμό, εφόσον έχουμε επιτρεπόμενη από το δίκαιο συρρίκνωση του γενικού περιεχομένου του δικαιώματος, όπως αυτό διαγράφεται στον ανώτατο βαθμό του από τις γενικές οριοθετήσεις. Η επίταξη προσωπικών υπηρεσιών μπορεί να αφορά οποιοδήποτε πρόσωπο ικανό προς εργασία είτε αυτό εργάζεται είτε όχι υπό κανονικές συνθήκες. Όπως το άρθ. 18§3 Σ, έτσι και το άρθ. 22§4 Σ εισάγει έναν «οξύ» περιορισμό, στην ελευθερία της εργασίας βέβαια αυτή τη φορά, ο οποίος προσλαμβάνει κι εδώ ένα χαρακτήρα έκτακτο και παροδικό. Γι' αυτό και ο κοινός νομοθέτης και η εκτελεστική εξουσία πρέπει να προσφεύγουν σε αυτόν με εξαιρετική φειδώ και μόνο όταν άλλα ηπιότερα μέσα καθίστανται ανεπαρκή και αναποτελεσματικά, προχωρώντας πάντα με οδηγό την τήρηση της αρχής της αναλογικότητας. Ο περιορισμός του άρθ. 22§4εδ.βΣ οφείλει να ερμηνεύεται στενά και να τηρείται η αρχή "in dubio pro libertate". Η δυνατότητα επίταξης προσωπικών υπηρεσιών πρέπει να θεμελιώνεται σε ειδικό εκτελεστικό νόμο και εξαρτάται ούτως ή άλλως από τη συνδρομή ορισμένων ρητών προϋποθέσεων που διαζευκτικά αλλά πάντως περιοριστικά μνημονεύει το παραπάνω άρθρο. Σε επίπεδο διεθνούς και ευρωπαϊκού δικαίου η ρύθμιση του συναφούς ζητήματος δεν είναι πιο ξεκάθαρη, καθώς ναι μεν το άρθ. 4§2 ΕΣΔΑ απαγορεύει την αναγκαστική εργασία, αλλά η §3 του ίδιου άρθρου ορίζει πως: «δεν θεωρείται αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία κάθε υπηρεσία στρατιωτικής φύσης και κάθε υπηρεσία

ζητούμενη σε περίπτωση κρίσεων ή θεομηνιών οι οποίες απειλούν τη ζωή ή την ευδαιμονία του συνόλου». Συμπερασματικά, το ευρωπαϊκό και διεθνές δίκαιο μπορεί να υποδεχτούν τους λόγους για τους οποίους το ελληνικό Σύνταγμα επιτρέπει αυτού του είδους την επίταξη, αναθέτοντας την εξειδίκευση των κριτηρίων στον κοινό νομοθέτη. Οι περιορισμοί των περιορισμών ισχύουν και για την περίπτωση της επίταξης όπως είναι φυσικό. Έτσι, πρέπει η πράξη κήρυξης της επίταξης, η οποία έχει ούτως ή άλλως χαρακτήρα ατομικής πράξης, έστω και αν αναφέρεται σε μια κατηγορία προσώπων που την περιγράφει όχι ονομαστικά αλλά με βάση τα γενικά της γνωρίσματα, να μην εμπεριέχει αυθαίρετες διαφοροποιήσεις και διακρίσεις, βάση του άρθ.4§1Σ(ισότητα Ελλήνων ενώπιον του νόμου). Έπειτα, σημειωτέον ότι η δικαιολόγηση για λόγους γενικού συμφέροντος σ' αυτήν την περίπτωση παρουσιάζει μια ιδιαιτερότητα, δηλαδή δε μπορεί να βρει εφαρμογή κατά το μέρος που η διάταξη της επίταξης προσωπικών υπηρεσιών ρητά και περιοριστικά απαριθμεί τις περιπτώσεις οι οποίες δικαιολογούν την εφαρμογή της οι οποίες βέβαια, σαφώς αποτελούν επιμέρους εκφάνσεις του γενικού συμφέροντος. Επιπροσθέτως, οι αποφάσεις των αρμόδιων οργάνων της εκτελεστικής λειτουργίας με τις οποίες κηρύσσεται επίταξη προσωπικών υπηρεσιών (πολιτική επιστράτευση) θα πρέπει να μην παραβιάζουν τη συνταγματική αρχή της αναλογικότητας και ο έλεγχος εκτείνεται και στα τρία στάδια που προαναφέρθηκαν. Τελικά, πρέπει να διαφυλαχθεί και ο πυρήνας του δικαιώματος με την έννοια της μη παραβίασης της αρνητικής ελευθερίας της εργασίας γενικά και αντικειμενικά. Σύμφωνα με αυτά:

ι. δεν επιτρέπεται να κηρύσσεται επίταξη προσωπικών υπηρεσιών από πριν και για αόριστο-απεριόριστο χρόνο, αλλά θα πρέπει να αναφέρεται σαφώς συγκεκριμένη χρονική διάρκεια. Εάν, δε, η κατάσταση ανάγκης παραταθεί και πέρα από το διάστημα αυτό, τότε μπορεί να παραταθεί αντίστοιχα, με νέα πράξη η επίταξη, υπό την προϋπόθεση πάντως ότι δεν καταλήγει έτσι συγκεκριμένος κλάδος εργαζομένων να τελεί υπό καθεστώς διαρκούς επίταξης.

ii. δεν επιτρέπεται να επιβληθεί σε αυτούς των οποίων επιτάσσονται οι υπηρεσίες εξοντωτικής έντασης εργασία, όπως π.χ. 15-16 ώρες ημερησίως. Κατά κανόνα η διάρκεια της δε θα πρέπει να ξεπερνά το συνηθισμένο ωράριο εργασίας.

iii. δε μπορεί να αφορά το σύνολο των εργαζομένων και της εθνικής οικονομίας, αλλά μόνο συγκεκριμένο κλάδο ή κλάδους, οι οποίοι είναι απολύτως απαραίτητοι για την αντιμετώπιση κατάστασης ανάγκης κατ' άρθρο 22§4εδ.β του Συντάγματος.

1 Βλ. Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά δικαιώματα ειδικό μέρος, παραδόσεις συνταγματικού δικαίου τομ. ΙΙΙ ημ. Β' σελ 383, ΣτΕ (Τμ.Δ) 2960/1983, (Τμ.Γ) 2848/1986, (Τμ.Δ) 686/1987, (Τμ.Δ) 687/1987 και (Ολομ.)2290/1987

•Ιστορική ανασκόπηση

Είναι χαρακτηριστικό ότι τα πρώτα ελληνικά συντάγματα είχαν έντονα φιλελεύθερο χαρακτήρα και δεν προέβλεπαν καμία εξαίρεση από την αρχή της ελεύθερης εργασίας. Κι αυτό, γιατί εκείνη την εποχή υπήρχε ακόμα έντονα ο φόβος της σύνδεσης της αναγκαστικής εργασίας με τη δουλεία, της οποίας οι πληγές ήταν ακόμα ανοιχτές. Ενδεικτική γι' αυτό το ζήτημα ήταν η διατύπωση του συντάγματος του Άστρους του 1822: «εις την ελληνικήν επικράτειαν ούτε πωλείται ούτε αγοράζεται άνθρωπος». Η αναγκαστική εργασία συνδεόταν με τον εκφυλισμό του ανθρώπου σε «αντικείμενο αγοραπωλησίας».

Γενικότερα, μέχρι το ισχύον σύνταγμα δεν είχαμε ρητή απαγόρευση της αναγκαστικής εργασίας. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι επιβαλόταν, αντιθέτως οι συνταγματολόγοι της εποχής θεωρούσαν επαρκή την κατοχύρωση της ελευθερίας για κάθε άνθρωπο εντός της ελληνικής επικράτειας.

Ομοίως, στα συντάγματα του 1927 και 1952 κατοχυρώνονταν γενικά το δικαίωμα όλων των ανθρώπων στη ζωή και την ελευθερία (άρθρα 7 και 13 αντίστοιχα), χωρίς άλλη ειδικότερη αναφορά.

Όπως προαναφέραμε, η πρώτη ρητή απαγόρευση της αναγκαστικής εργασίας σε συνταγματικό επίπεδο, έγινε με την πρώτη αναθεώρηση του συντάγματος του 1975, το 1986. Παράλληλα, προβλέφθηκε και η εξαίρεση της επίταξης προσωπικών υπηρεσιών στο άρθρο 22παρ.4εδ'β Σ. Η εν λόγω εξαίρεση αναφερόταν και στα δικτατορικά κείμενα, μόνο που πέρα από τις περιπτώσεις πολέμου ή επιστρατεύσεως, προβλεπόταν αφηρημένα και η περίπτωση της άμεσης κοινωνικής ανάγκης που άφηνε αρκετά περιθώρια για αυθαιρεσίες από την πλευρά των συνταγματαρχών.

Αντίθετα, ο συντακτικός νομοθέτης στην Ε' Αναθεωρητική Βουλή προτίμησε αυστηρότερες προϋποθέσεις, σύμφωνα με το φιλελεύθερο δημοκρατικό τρόπο που οργανώνεται πλέον το ελληνικό Κράτος. Ως ειδικός νόμος ισχύει ο ν.17/1974, του οποίου μολαταύτα ορισμένες διατάξεις έχουν χαρακτηριστεί αντισυνταγματικές. Ας μην ξεχνάμε πως τότε δεν ίσχυε το

Σύνταγμα του 1975/86. Επιπλέον, ο ν.17/1974 κάνει λόγο για «πολιτική επιστράτευση», ενώ αντίθετα ο συντακτικός νομοθέτης θεώρησε πιο συνετό να χρησιμοποιήσει τον όρο «επίταξη προσωπικών υπηρεσιών». Εξάλλου, ήταν ακόμα πρόσφατες οι μνήμες από τη δικτατορία.

•Προϋποθέσεις εφαρμογής

Όπως αναφέραμε και στην επίταξη πραγμάτων, η ίδια η ετυμολογική προέλευση της λέξης από το ρήμα επιτάσσω, που σημαίνει διατάζω, μας βοηθά για την κατανόηση της έννοιας του θεσμού. Εδώ, «διατάσσεται» η αναγκαστική παροχή εργασίας, κάτω βέβαια από τις αυστηρές προϋποθέσεις του Συντάγματος. Και επειδή μάλιστα, στα συνταγματικά δικαιώματα πρέπει να αποδίδουμε το ευρύτερο επιτρεπτό περιεχόμενο, η επίταξη προσωπικών υπηρεσιών ως περιορισμός της ελεύθερης εργασίας πρέπει να επιβάλλεται με εξαιρετική φειδώ και αυστηρό σεβασμό στη συνταγματική διάταξη. Η ερμηνεία πρέπει να γίνεται στενά και σε περίπτωση αμφιβολίας προτάσσεται η προστασία του φορέα του δικαιώματος.

Το Σύνταγμα στο άρθρο 22παρ.4εδβ', προβλέπει δύο περιπτώσεις υποχρεωτικής προσφοράς εργασίας:

- α) την επίταξη προσωπικών υπηρεσιών για την αντιμετώπιση στρατιωτικών ή κοινωνικών αναγκών και
- β) την υποχρεωτική προσφορά προσωπικής εργασίας στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης για την κάλυψη τοπικών αναγκών.

Στην παρούσα εργασία μας ενδιαφέρει βασικά η περίπτωση (α) εκ των δύο, και την οποία θα αναλύσουμε.

Κατά το Συμβούλιο της Επικρατείας¹, «ως επίταξη προσωπικών υπηρεσιών δε νοείται αποκλειστικά η επίταξη της εργασίας των μισθωτών, δηλαδή προσώπων που παρέχουν εξηρητημένη εργασία, αλλά και κάθε ικανού προς εργασία ατόμου που ασκεί οποιοδήποτε επάγγελμα ή δεν ασκεί επάγγελμα». Άρα, και στο σημείο αυτό υιοθετούμε μια ευρεία ερμηνεία του όρου εργασία και πέρα από την επαγγελματική στενά απασχόληση. Αυτό βέβαια επιβάλλεται και με βάση το περιεχόμενο του όρου εργασία που δώσαμε γενικά για το άρθρο 22Σ.

Στη συνέχεια, αναφέρουμε κάτω από ποιες συνθήκες είναι συνταγματικά επιτρεπτή η επιβολή επίταξης προσωπικών υπηρεσιών.

Το Σύνταγμα προβλέπει τη σωρευτική συνδρομή των εξής προϋποθέσεων:

i. Ύπαρξη ειδικού νόμου

ii. Περίπτωση πολέμου ή επιστράτευσης ή ανάγκη για την άμυνα της Χώρας ή επείγουσα κοινωνική ανάγκη ή ανάγκη που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια υγεία.

Αρχικά, η ειδικότερη ρύθμιση των ζητημάτων της επίταξης προσωπικών υπηρεσιών ανατίθεται στον κοινό νομοθέτη. Περιέχεται, επομένως, «επιφύλαξη νόμου» ή ορθότερα «επιφύλαξη υπέρ του συνταγματικού νόμου». Έχουμε, όπως και στην επίταξη πραγμάτων, μια μορφή σύμπραξης, συνταγματικά προβλεπόμενης, του κοινού νομοθέτη στο πεδίο των συνταγματικών δικαιωμάτων. Ο νομοθέτης μπορεί να εισάγει περιορισμούς στο περιεχόμενο του δικαιώματος εργασίας σύμφωνα και με το άρθρο 25παρ.1εδ.δ' Σ². Τονίζουμε και πάλι, ότι ο νομοθέτης κατά την περαιτέρω ρύθμιση των περιορισμών δεσμεύεται από το Σύνταγμα και τις γενικότερες αρχές που το διέπουν, ενώ σε καμία περίπτωση δε μπορούμε να δεχτούμε την ύπαρξη «εν λευκώ» εξουσιοδότησης, γιατί κάτι τέτοιο θα κατέλυε τη σημασία τη συνταγματικής κατοχύρωσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αφού ο κοινός νομοθέτης θα δύνατο οποτεδήποτε να αποκλίνει από αυτή.

Η επίταξη προσωπικών υπηρεσιών, μπορεί να επιβληθεί και με πράξη νομοθετικού περιεχομένου κατά το άρθρο 44παρ.1 Σ. Και αυτό διότι κατά κανόνα όταν συντρέχουν οι προϋποθέσεις για την επίταξη θα συντρέχουν και αυτές που ορίζει το Σύνταγμα στο άρθρο 44. Συγκεκριμένα στην πρώτη παράγραφο, εδάφιο α' αναφέρει: «Σε έκτακτες περιπτώσεις εξαιρετικά επείγουσας και απρόβλεπτης ανάγκης ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί, ύστερα από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου, να εκδίδει πράξεις νομοθετικού περιεχομένου.» Όπως θα εξετάσουμε και παρακάτω, η επίταξη απαιτεί την ύπαρξη έκτακτης και επείγουσας ανάγκης, οπότε δεν αποκλείεται η συνεφαρμογή των δύο συνταγματικών διατάξεων. Στο Σύνταγμα απαριθμούνται περιοριστικά οι λόγοι επιβολής επίταξης προσωπικών υπηρεσιών. Καλό θα ήταν να

επισημάνουμε ότι ο συντακτικός νομοθέτης απέφυγε τη χρήση αόριστων εννοιών που θα επέτρεπαν ευρύτερη εφαρμογή της διάταξης. Έτσι, απέφυγε γενικές ρήτρες, όπως δημόσιο συμφέρον, δημόσια ωφέλεια ή δημόσια τάξη, που θα άφηναν μεγαλύτερα περιθώρια επιβολής της επίταξης. Περαιτέρω, σχολιάζουμε το ζήτημα σε σχέση με την επίταξη πραγμάτων.

1 ΣτΕ (Τμ.Δ) 2960/83 ΤοΣ 1983, 664 (665)

2 Οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας

- *Πόλεμος*: Όπως έχουμε αναφέρει και παραπάνω, δε μας ενδιαφέρει η καθαρά νομική του έννοια, όσο η πραγματική. Στη χώρα μας, ο πόλεμος κηρύσσεται ύστερα από πράξη του Προέδρου της Δημοκρατίας³ με την προσυπογραφή του αρμόδιου Υπουργού⁴. Ομοίως, η λήξη του πολέμου κηρύσσεται με έκδοση νέου προεδρικού διατάγματος κατά τα ανωτέρω είτε με τη σύναψη συνθήκης ειρήνης που ανήκει επίσης στις αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας⁵, αλλά απαιτεί υπουργική προσυπογραφή. Έχει προκύψει προβληματισμός στη θεωρία σχετικά με το αν το άρθρο 22παρ.4 περιλαμβάνει και τον εμφύλιο πόλεμο. Το θέμα ερίζεται έντονα, κρατούσα θεωρείται μάλλον η αρνητική απάντηση, διότι στον εμφύλιο πόλεμο δεν έχουμε προεδρικό διάταγμα κηρύξεως.

3 Άρθρο 36παρ.1 Σ: «Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, με τήρηση οπωσδήποτε των ορισμών του άρθρου 35παρ.1, εκπροσωπεί διεθνώς το Κράτος, κηρύσσει πόλεμο...»

4 Παραπομπή του άρθρου 36παρ.1 στο άρθρο 35παρ.1: «Καμία πράξη του Προέδρου της Δημοκρατίας δεν ισχύει ούτε εκτελείται χωρίς την προσυπογραφή του αρμόδιου Υπουργού,...»

5 Άρθρο 36παρ.1 Σ: «...συνομολογεί συνθήκες ειρήνης...»

- *Επιστράτευση*: Ομοίως δε μας ενδιαφέρει μόνο η νομική κήρυξη με προεδρικό διάταγμα, αλλά και η πραγματική κατάσταση της έντονης, μαζικής και έκτακτης κινητοποίησης των δυνάμεων της χώρας. Με άλλα λόγια, μας ενδιαφέρει η κινητοποίηση μεγάλου αριθμού ενόπλων δυνάμεων για να αντιμετωπιστεί επικείμενος κίνδυνος για την εθνική ασφάλεια.
- *Αντιμετώπιση αμυντικών αναγκών*: αμυντικές ανάγκες μπορούν να προκύψουν και σε περίοδο ειρήνης, οπότε ο συντακτικός νομοθέτης ρύθμισε ξεχωριστά αυτή την περίπτωση σε σχέση με τον πόλεμο. Συνήθως, γίνεται αναφορά σε εντάσεις που μπορεί να προκύψουν με γειτονικές χώρες, μα και γενικότερα στην αμυντική ετοιμότητα μιας χώρας. Η Ελλάδα έχει βρεθεί αρκετές φορές αντιμέτωπη με τέτοιες καταστάσεις, κυρίως λόγω των συνεχών παραβιάσεων του εναέριου χώρου της, αλλά και της αιγιαλίτιδας ζώνης. Μολαταύτα, η επίταξη θα επιβληθεί μοναχά για κάποια συγκεκριμένη περίπτωση με συγκεκριμένη χρονική διάρκεια, κι όχι γενικά και αφηρημένα, επειδή η χώρα αντιμετωπίζει αυξημένες αμυντικές ανάγκες.

Οι παραπάνω περιπτώσεις έχουν σχέση με την εξωτερική ασφάλεια της χώρας. Περαιτέρω το Σύνταγμα αναφέρει:

- *Επείγουσα κοινωνική ανάγκη από θεομηνία*: η διατύπωση του συντακτικού νομοθέτη είναι ιδιαιτέρως προσεκτική και δεν επιτρέπει διασταλτικές ερμηνείες. Δεν απαιτεί απλά κοινωνική ανάγκη, αλλά αυτή να είναι επείγουσα και να προκλήθηκε από θεομηνία. Με τον όρο θεομηνία αναφερόμαστε σε φυσικές δυνάμεις που δεν είναι δυνατόν να τις ελέγξει η ανθρώπινη βούληση. Για παράδειγμα σεισμοί, πυρκαγιές, πλημμύρες, θύελλες κλπ. Η έννοια του «επείγοντος» θα ερμηνευτεί από το δικαστήριο σύμφωνα με τις ειδικότερες συνθήκες.

• *Ανάγκη που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια υγεία:* η έννοια του κινδύνου ενέχει τα στοιχεία του ασυνήθιστου και της επικείμενης βλάβης ενός αγαθού⁶. Επομένως, για να κάνουμε επιτρεπτή την επίταξη πρέπει να επαπειλείται η βλάβη της δημόσιας υγείας, χωρίς εντούτοις να είναι αναγκαίο αυτή πράγματι να επέλθει. Και όταν μιλάμε για δημόσια υγεία γενικώς αναφερόμαστε σε μολυσματικές ή μεταδοτικές νόσους που μπορούν να εξαπλωθούν και να πλήξουν τον πληθυσμό της χώρας. Πάντως, η Διοίκηση συχνά προβαίνει σε μια αρκετά ευρεία ερμηνεία του όρου για την επιβολή της επίταξης⁷.

⁶ Κίνδυνος είναι μια ασυνήθης, μη κανονική κατάσταση, που δρομολογεί την επέλευση βλάβης αγαθού, προκαλουμένης ούτω αβεβαιότητας και ανασφάλειας (Ποινικόν Δίκαιον Ι 1991 σ.182)

⁷ ΣτΕ 2960/1983

Πέρα από τις ρητά αναφερόμενες προϋποθέσεις που παραθέσαμε ως άνω, ισχύουν πάντοτε και γενικές αρχές που επιβάλλονται από τη φύση της επίταξης, ως περιορισμού στο θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα της εργασίας.

Σε κάθε περίπτωση, η κατάσταση που καλείται η Διοίκηση να αντιμετωπίσει θα πρέπει να είναι έκτακτη και προσωρινή. Η ίδια η έννοια της επίταξης είναι ασυμβίβαστη με οριστική κάλυψη αναγκών. Πάντοτε επιβάλλεται για έκτακτους λόγους κι έχει περιορισμένη χρονική διάρκεια, που πρέπει να δικαιολογείται από τις περιστάσεις.

Επιπλέον, εφαρμοστέα είναι και η αρχή της αναλογικότητας βάσει του άρθρου 25παρ.1εδ.δ' Σ.Η επίταξη προσωπικών υπηρεσιών πρέπει να καλύπτει και τις τρεις ειδικότερες εκφάνσεις της αναλογικότητας όπως της παραθέσαμε και στην επίταξη των πραγμάτων. Επομένως, να είναι κατάλληλη για την αντιμετώπιση της εκτάκτου ανάγκης που θα υπάγεται στις περιπτώσεις του άρθρου 22παρ.4, να είναι αναγκαία, δηλαδή να μην υπάρχει άλλο εξίσου πρόσφορο αλλά λιγότερο οδυνηρό μέτρο και να μην προκαλεί δυσανάλογα μεγάλη βλάβη σε σχέση με την ωφέλεια (αναλογικότητα εν στενή έννοια).

Συνοψίζοντας, η επίταξη, όπως και κάθε άλλος περιορισμός συνταγματικά κατοχυρωμένου δικαιώματος, πρέπει να επιβάλλεται με σύνεση από τη Διοίκηση, μετά από στενή ερμηνεία των συνταγματικών επιταγών και μόνο αν είναι η πλέον αναγκαία λύση.

•Επιβολή επίταξης

«Ειδικοί νόμοι»

Κατά το άρθ.22§4 εδ.β'Σ τα σχετικά με την επίταξη προσωπικών υπηρεσιών πρέπει να ρυθμισθούν με «ειδικούς νόμους». Αυτό ισοδυναμεί με ρητή εξουσιοδότηση προς τον κοινό νομοθέτη για θέσπιση περιορισμών. Και επειδή ταυτόχρονα καθορίζονται οι ουσιαστικές προϋποθέσεις υπό τις οποίες είναι έγκυροι αυτοί οι περιορισμοί, μιλάμε για ειδική επιφύλαξη του νόμου.

Ο προβληματισμός έγκειται στο αν εννοείται νόμος με την τυπική έννοια ή με την ουσιαστική. Η κρατούσα γνώμη δέχεται ότι το Σύνταγμα χρησιμοποιεί για τα ατομικά δικαιώματα και τους περιορισμούς τους τον όρο νόμος με την ουσιαστική του έννοια. Έχει υποστηριχτεί βέβαια και η ακριβώς αντίθετη άποψη. Υπό την κρατούσα εκδοχή πάντως ο ουσιαστικός νόμος που φέρει την μορφή κανονιστικής πράξης της διοίκησης οφείλει να βρίσκει έρεισμα σε τυπικό νόμο, για την εκτέλεση η κατ'εξουσιοδότηση του οποίου εκδίδεται, κατά το άρθ.43§§1και 2 Σ.

Παρολαυτά, πιο ορθή ακόμα φαίνεται η ενδιάμεση θέση που δέχεται πως, εκτός των περιπτώσεων που το Σύνταγμα ρητά ορίζει ότι απαιτείται ειδικός νόμος, όλες οι άλλες περιπτώσεις κρίνονται μέσω ερμηνείας.

Ωστόσο, η αξία της διάκρισης τυπικού-ουσιαστικού νόμου έχει σχετικοποιηθεί πλέον, αλλά αυτό είναι ένα ζήτημα που δε θα αναλυθεί στην παρούσα εργασία. Απλά ο τυπικός νόμος εξακολουθεί να παρέχει μείζονες εγγυήσεις δημοσιότητας και διαφάνειας. Στην περίπτωση πάντως της επίταξης, η βαρύτητα και η πολλαπλότητα της προσβολής του δικαιώματος είναι τέτοια, ώστε να δικαιολογείται η απαίτηση τυπικού νόμου.

Η απαίτηση να 'ναι ο νόμος «ειδικός» ισοδυναμεί με απαίτηση να 'χει το θέμα τη επίταξης προσωπικών υπηρεσιών ως αποκλειστικό αντικείμενο και να μην παρεμβάλλονται άσχετες διατάξεις. Με άλλα λόγια, πρέπει να θεωρηθούν ως αντισυνταγματικές και συνεπώς ανίσχυρες διατάξεις περί επίταξης που παρεμβάλλονται σε νόμους με άσχετο κύριο

αντικείμενο. Ο τυπικός νόμος βέβαια, που θα ψηφισθεί ενδεχομένως στο μέλλον για να ρυθμίσει τα όσα προβλέπει το αρθ.22§4εδ.β' Σ, θα είναι εκτελεστικός και ως τέτοιος θα πρέπει να συζητηθεί και να ψηφιστεί οπωσδήποτε στην ολομέλεια της Βουλής, σύμφωνα με το 72§1 Σ. Σήμερα, υπάρχει ως «ειδικός νόμος» το ν.δ. 17/1974 που εξακολουθεί να ισχύει παρά την αντίθεση των άρθ.2§5 και 19§1 του νομοθετικού αυτού διατάγματος στο Σύνταγμα, που αφορούν τις ουσιαστικές προϋποθέσεις κήρυξης της επίταξης, και την ανάγκη ορολογικής προσαρμογής του (το ν.δ. χρησιμοποιεί τον όρο πολιτική επιστράτευση σ' αντίθεση με το ισχύον Σύνταγμα). Η τυχόν τροποποίηση του είναι συνταγματικά συνεπέστερο να γίνει με τυπικό νόμο, όπως και να 'χει.

Κήρυξη της επίταξης με διοικητική πράξη

Κήρυξη της επίταξης μπορεί να γίνει με πρωθυπουργική ή υπουργική απόφαση ή και με απόφαση άλλου διοικητικού οργάνου, ή συνδυασμό των παραπάνω, εφόσον παρέχεται εξουσιοδότηση από τον ειδικό νόμο για τον οποίο μιλήσαμε αμέσως πριν. Το ν.δ. 17/1974 απαιτεί απόφαση του πρωθυπουργού ως πρώτο βήμα και στη συνέχεια αποφάσεις των (αρμοδίων) υπουργών και νομαρχών για διενέργεια πολιτικής επιστράτευσης, με εξουσιοδότηση του πρωθυπουργού (αρθ.23§1 ν.δ. 17/1974). Το Σύνταγμα δεν απαιτεί τήρηση συγκεκριμένης διαδικασίας για την γνωστοποίηση στους ενδιαφερόμενους της επίταξης των υπηρεσιών τους παρά το γεγονός ότι στο άρθ.23§1 εδ 2 και 3 ν.δ. 17/1974 προβλέπεται τέτοια διαδικασία.

Η διοικητική πράξη είναι ατομική πράξη γενικής εφαρμογής και αναλύεται σε τόσες ατομικές πράξεις, όσοι και οι καλούμενοι να προσφέρουν τις προσωπικές τους υπηρεσίες. Εφόσον λοιπόν, είναι «ατομική» πράξη και μάλιστα δημιουργεί δυσμενείς έννομες συνέπειες για εκείνους προς τους οποίους απευθύνεται, χρειάζεται να αιτιολογηθεί, έστω και αν ο σχετικός νόμος δεν το προβλέπει ρητά. Γίνεται δεκτό ότι η αιτιολογία πρέπει να βρίσκεται στο σώμα της πράξης και να μην προκύπτει απλά από τα στοιχεία του φακέλου, ούτως ώστε να καθιστά εμφανές στον

πολίτη ότι το μέτρο που του επιβάλλεται έχει συνταγματικό έρεισμα και δεν τίθεται ζήτημα κρατικής αυθαιρεσίας. Είναι σημαντικό για την αποτελεσματική εφαρμογή του μέτρου να μη δημιουργηθεί λανθασμένη εντύπωση στον πολίτη και να υπάρχει δημοσιότητα και διαφάνεια ως προς τη δράση της δημόσιας διοίκησης. Η έλλειψη αιτιολογίας, και μάλιστα πλήρους, με τη σειρά της καθιστά περιττή την περαιτέρω εξέταση των στοιχείων του φακέλου και την πράξη ακυρώσιμη για «παραβίαση ουσιώδους τύπου» κατά το άρθ.48 περίπτωση 2 ν.δ. 170/1973. Η αναδρομή στα στοιχεία του φακέλου πρέπει να είναι συμπληρωματικής φύσης.

•Παρεμφερείς έννοιες

α)Άρθρο 48 του Συντάγματος

Το άρθρο 48Σ αναφέρεται στην κήρυξη της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας και πραγματικά παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με την επίταξη προσωπικών υπηρεσιών ως προς τις προϋποθέσεις κήρυξης

Αρκετά σημαντική είναι έπειτα η ομοιότητα του άρθ.22§4εδ.β' προς το άρθ.48§1 Σ όσον αφορά στις ουσιαστικές προϋποθέσεις εφαρμογής του. Η περίπτωση του πολέμου είναι ταυτόσημη μεταξύ των δύο διατάξεων , ενώ και η επιστράτευση θα πρέπει να θεωρηθεί πως έχει την ίδια έννοια και στις δύο, παρά το γεγονός ότι η ρητή διευκρίνιση «εξαιτίας εξωτερικών κινδύνων» λείπει από το άρθ. 22§4εδ.β'. Όμως, και η τρίτη περίπτωση, της άμεσης απειλής της εθνικής ασφάλειας από εξωτερικούς εννοείται κινδύνους δεν απέχει πολύ από την «αντιμετώπιση αναγκών άμυνας της Χώρας». Αντίθετα, η εκδήλωση «ενόπλου κινήματος για την ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος» δε βρίσκει αντίστοιχο της στο άρθ.22§4εδ.β'.

Παρολαυτά, εντελώς διαφορετικές είναι οι διαδικαστικές προϋποθέσεις, καθώς η εφαρμογή του άρθ.48Σ προϋποθέτει απόφαση της Βουλής ή έκδοση προεδρικού διατάγματος, που επιβάλλεται στη συνέχεια για έγκριση στη Βουλή, και όχι απλή διοικητική πράξη, όπως η επίταξη προσωπικών υπηρεσιών. Ωστόσο, είναι εμφανές ότι το άρθ. 48Σ θεσπίζει ένα μηχανισμό με ευρύτερη σημασία και βαρύτερες συνέπειες από την επίταξη¹ και κατά συνέπεια, δε μπορεί να εφαρμόζεται «τόσο συχνά»· άλλωστε, ποτέ μέχρι τώρα δεν έχει ενεργοποιηθεί το άρθ. 48Σ. Με την ύπαρξη δε των ρυθμίσεων του άρθ.18§3 και 22§4εδ.β' και την όχι και τόσο σπάνια ενεργοποίησή τους, από τη μία πλήττεται η πραγματικότητα του κράτους δικαίου και από την άλλη αποφεύγεται η οξεία πολιτική κρίση, την οποία όχι μόνο προϋποθέτει αλλά και, κατά ένα μέρος, πιστοποιεί και εντείνει η κήρυξη κατάστασης πολιορκίας. Εξάλλου, ιστορικά η

κατάσταση πολιορκίας ταυτίστηκε με περιπτώσεις εκτροπών από τη δημοκρατική ομαλότητα, αφού χρησιμοποιήθηκε ως δικαιολογία και κάλυψη, ενώ δεν πρέπει να παραβλεφθεί ότι καθιστά δυνατή την παρέμβαση της κρατικής εξουσίας βαθιά στην υπό ομαλές συνθήκες προστατευόμενη από τα συνταγματικά δικαιώματα σφαίρα. Στο τέλος του εδ.β' της παρ.4 του αρθ.22Σ γίνεται λόγος για προσφορά προσωπικής εργασίας στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης για την ικανοποίηση τοπικών αναγκών. Το ότι δεν πρόκειται για επίταξη προσωπικών υπηρεσιών φαίνεται καταρχήν από τη διατύπωση του ίδιου του άρθρου. Πρόκειται, δίχως άλλο, για ένα διακεκριμένο μηχανισμό με δική του τελεολογία. Πιο συγκεκριμένα, η προσφορά προσωπικής εργασίας στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης προβλέπεται στα αρθ.56επ. του β.δ. 24.09/20.10.1958 («κωδικοποίηση διατάξεων περί προσόδων των δήμων και κοινοτήτων»). Σύμφωνα με τις διατάξεις αυτές, σε δήμο ή κοινότητα με πληθυσμό κάτω των 25.000 επιτρέπεται να επιβληθεί στους κατοίκους, υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις και για χρονικό διάστημα όχι μεγαλύτερο των 10 ημερών το χρόνο, προσωπική εργασία για την εκτέλεση δημοτικών ή κοινοτικών έργων. Όσοι δεν προσέλθουν για να εργαστούν την ημέρα που ορίστηκε από το δημοτικό ή κοινοτικό συμβούλιο υποχρεώνονται απλώς στην καταβολή του προκαθορισμένου αντιτίμου της εργασίας. Πρόκειται για ένα θεσμό που υπάρχει και σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη² και που διαφοροποιείται, όμως, σημαντικά από την επίταξη-πολιτική επιστράτευση παρότι το άρθ.22§2 του Δημοτικού και Κοινοτικού Κώδικα (π.δ.323/89) ορίζει πως η προσφορά προσωπικής εργασίας των κατοίκων αποφασίζεται όνο εφόσον πρέπει να αντιμετωπιστεί επείγουσα και απρόβλεπτη ανάγκη.

1 Βλ. Χρυσόγονου Κ., «Η Απαγόρευση της Αναγκαστικής Εργασίας και η Επίταξη Προσωπικών Υπηρεσιών», Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1992

2 Βλ. Σαρμά Ι., «Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και της Επιτροπής – Αναλυτική Μελέτη των Μεγάλων Θεμάτων», Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1998

β) Επίταξη πραγμάτων

Από τις προϋποθέσεις της επίταξης πραγμάτων, οι δύο πρώτες είναι ταυτόσημες με τις αντίστοιχες της επίταξης υπηρεσιών (πόλεμος – επιστράτευση), ενώ ομοιότητα παρατηρείται και στον κίνδυνο της δημόσιας υγείας, ο οποίος δικαιολογεί τόσο τη μία όσο και την άλλη μορφή επίταξης. Ουσιαστική διαφοροποίηση παρουσιάζεται όμως σε ότι αφορά στον κίνδυνο για τη δημόσια τάξη, ο οποίος μπορεί να αποτελέσει έρεισμα της επίταξης πραγμάτων, αντίθετα με την επίταξη υπηρεσιών, όπου οι διατυπώσεις που χρησιμοποίησε ο συντακτικός νομοθέτης είναι στενότερες, δηλ. «ανάγκες της άμυνας της Χώρας» ή «επείγουσα κοινωνική ανάγκη από θεομηνία». Ο όρος «δημόσια τάξη» με την ευρύτητα μάλιστα με την οποία τείνει να τον ερμηνεύει η νομολογία, μπορεί να στεγάσει αρκετά ευρύτερο φάσμα περιπτώσεων, με αποτέλεσμα η σχετικοποίηση της προστασίας της ιδιοκτησίας να είναι εντονότερη απ' ότι ο περιορισμός της αρνητικής ελευθερίας της εργασίας. Εάν πάντως συντρέχουν οι ουσιαστικές προϋποθέσεις τόσο της επίταξης πραγμάτων όσο και της επίταξης προσωπικών υπηρεσιών, αυτές μπορούν να επιβληθούν ταυτόχρονα, όπως έγινε π.χ. το 1983 με την πολιτική επιστράτευση των ιδιοκτητών – οδηγών βυτιοφόρων δημόσιας χρήσης και την παράλληλη επίταξη των οχημάτων.

Ένα ιδιαίτερο ζήτημα: Η επίταξη και το δικαίωμα της απεργίας

Έχει ιδιαίτερη σημασία να επιχειρηθεί σε αυτό το σημείο η εξέταση της σχέσης μεταξύ του άρθ.22§4εδ. β' Σ και των περιορισμών του δικαιώματος της απεργίας, το οποίο κατοχυρώνεται από το άρθ.23§2 Σ. Έχει συχνά στο παρελθόν σημειωθεί το φαινόμενο να κηρύσσεται επίταξη προσωπικών υπηρεσιών από την εκάστοτε κυβέρνηση ως έσχατη λύση για την καταστολή ιδιαίτερα ενοχλητικών ή επικίνδυνων γι' αυτήν απεργιακών κινητοποιήσεων. Πιο συγκεκριμένα, από τη στιγμή που κηρύσσεται επίταξη προσωπικών υπηρεσιών, οι θιγόμενοι δε μπορούν να κάνουν επίκληση της απαγόρευσης της αναγκαστικής εργασίας, αλλά ούτε και του δικαιώματος της απεργίας κατά το άρθ.23§2εδ.α' Σ. Αυτό απορρέει από τη συνδυασμένη ερμηνεία των δύο διατάξεων, διότι αν μπορούσαν οι θιγόμενοι να τα επικαλεστούν, θα ματαιώνονταν ο σκοπός της διάταξης του άρθ.22§4εδ.β' Σ. Αντίθετα, ο σκοπός της διάταξης που προστατεύει το δικαίωμα της απεργίας δε ματαιώνεται από την επίταξη των υπηρεσιών των απεργών, διότι αυτή η διάταξη λειτουργεί και αναφέρεται σε ομαλές περιόδους. Το πρόβλημα πάντως είναι ότι η επίταξη συχνά μετατρέπεται σε μέσο αντιμετώπισης απεργιών υπό ομαλές περιπτώσεις. Διασταύρωση της επίταξης προσωπικών υπηρεσιών και του δικαιώματος της απεργίας είναι δυνατή με δύο τρόπους¹: i. Όταν προϋπάρχουν της απεργίας περιστάσεις που δικαιολογούν την επίταξη και ii. Όταν η ίδια η απεργία θεωρηθεί ότι προκαλεί κατάσταση που συνιστά λόγο κήρυξης επίταξης και αυτός μπορεί να αντιστοιχεί μόνο στην «ανάγκη που μπορεί να θέσει κίνδυνο τη δημόσια υγεία», όπως για παράδειγμα μπορεί να συμβεί αν έχουμε μια παρατεταμένη απεργία του προσωπικού καθαριότητας των Ο.Τ.Α. Εν γένει, ωστόσο, η επίταξη δεν είναι αναγκαία και άρα δε συνάδει προς το άρθ.22§4εδ β' Σ, αν η ανάγκη, για την αντιμετώπιση της οποίας σχεδιάζεται να κηρυχθεί, μπορεί να αντιμετωπισθεί στο πλαίσιο των περιορισμών του δικαιώματος της απεργίας, όπως δηλαδή με το προβλεπόμενο προσωπικό ασφαλείας. Όπως κι αν έχει δεν επιτρέπεται η επιβολή επίταξης υπηρεσιών, με όλες τις

συνέπειες της, απλά και μόνο επειδή παράνομα ή καταχρηστικά απεργούν οι όποιοι εργαζόμενοι, εάν δε συντρέχουν οι συνταγματικές προϋποθέσεις της επίταξης και η τελευταία δεν έχει κηρυχθεί τηρώντας τις νόμιμες διαδικαστικές προϋποθέσεις.

1 Βλ. Ε. Βενιζέλου , Πολιτική Επιστράτευση και Απεργία Σ.731-733

•Νομολογία

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον όσον αφορά στην επίταξη των προσωπικών υπηρεσιών παρουσιάζει η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας.

ΣτΕ (Τμ.Δ΄)2960/1983: Επίταξη των ιδιοκτητών βυτιοφόρων

Στην υπόθεση αυτή είχαν κατέλθει σε απεργία οδηγοί-ιδιοκτήτες βυτιοφόρων. Η Διοίκηση κήρυξε ταυτόχρονη επίταξη της χρήσης των βυτιοφόρων αυτοκινήτων υγρών καυσίμων δημοσίας χρήσεως και πολιτική επιστράτευση των οδηγών-απεργών.

Το πρώτο επιχείρημα από των πλευρά των ιδιοκτητών των βυτιοφόρων ήταν ότι κατά την έννοια της επιτάξεως (του τότε πριν την αναθεώρηση άρθρου 22παρ.3 Σ) ήταν δυνατή μόνο για τις υπηρεσίες μόνο μισθωτών, όχι επαγγελματιών. Το ΣτΕ απέρριψε το εν λόγω επιχείρημα και κατά πλειοψηφία δέχθηκε ότι εννοείται κάθε ικανό προς εργασία φυσικό πρόσωπο, δηλαδή οποιοσδήποτε επαγγελματία, ακόμα και έμπορος. Το ίδιο ισχύει και για το δεύτερο εδάφιο της ίδιας συνταγματικής διάταξης σχετικά με την προσφορά της προσωπικής εργασίας στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης, όπου εννοείται κάθε δημότης ικανός προς εργασία κι όχι μόνο μισθωτοί.

Εν συνεχεία, το δικαστήριο εξέτασε το κατά πόσο τηρήθηκαν οι προϋποθέσεις του συντάγματος για την κήρυξη της επίταξης. Συγκεκριμένα, υπήγαγε την υπόθεση στην περίπτωση της επείγουσας κοινωνικής ανάγκης λόγω θεομηνίας. Την υπαγωγή αυτή, την δικαιολόγησε το δικαστήριο λόγω της παρατεταμένης απεργίας των οδηγών των βυτιοφόρων που συνδυάστηκε με ένα μεγάλο κύμα κακοκαιρίας εκείνη την περίοδο. Κατά συνέπεια, δημιουργήθηκαν σοβαρά προβλήματα σε σχολεία, νοσοκομεία και πολυκατοικίες λόγω ελλείψεως καυσίμων.

Τέλος, η πλευρά των ιδιοκτητών προέβαλε και το επιχείρημα της έκλειψης των συνθηκών, ενώ η προσβαλλόμενη διοικητική πράξη εξακολουθούσε να ισχύει. Το δικαστήριο έκρινε ότι δεν επηρέαζε αυτό το αντικείμενο της δίκης. Ορθό είναι να δεχθούμε ότι η επίταξη θα έπρεπε να αρθεί με την παύση της κακοκαιρίας, όταν δηλαδή έπαυσε ο λόγος επιβολής της.

ΣτΕ(Ολομ.) 2290-91/87: Χειριστές και Ιπτάμενοι Μηχανικοί της Ολυμπιακής Αεροπορίας

Στην υπόθεση αυτή, κηρύχθηκε επίταξη προσωπικών υπηρεσιών για τους χειριστές και μηχανικούς της Ολυμπιακής Αεροπορίας (ΟΑ), με την απλή εξαγγελία από την πλευρά των σωματείων απεργίας. Παρά την επίταξη, ορισμένα πληρώματα αεροσκαφών αρνήθηκαν να εκτελέσουν τα καθήκοντά τους αλλά προχώρησαν στην προαναγγελθείσα απεργία. Η ΟΑ, για τη ζημία που υπέστη, ζήτησε συντηρητική κατάσχεση των περιουσιών των απεργών.

Η υπόθεση, καταρχήν, πήγε στο Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών το οποίο εξέδωσε την απόφαση 11333/86, με την οποία προφανώς παρέκαμπε τις συνταγματικές προϋποθέσεις. Έκρινε συνταγματική την επίταξη απλά και μόνο επειδή εξυπηρετούσε το «εθνικό συμφέρον» για την «γενική οικονομική και κοινωνική κατάσταση της χώρας». Δυστυχώς, παρατηρούμε πως το δικαστήριο δεν ανέφερε καμία από τις περιπτώσεις που δεσμευτικά απαριθμεί ο νομοθέτης, αλλά αρκέστηκε σε μια τελείως γενικόλογη διατύπωση προδήλου αντισυνταγματικότητας.

Έπειτα, την υπόθεση κλήθηκε να εξετάσει το Δ' Τμήμα του ΣτΕ, το οποίο εξέδωσε παραπεμπτικές αποφάσεις προς την Ολομέλεια. Τελικά, το Δικαστήριο δέχθηκε ως συνταγματική την επιβολή της επίταξης, ενώ σχεδόν σύσσωμη η θεωρία εκδήλωσε την έντονη διαφωνία της. Στην αντίθετη άποψη της θεωρίας προσεγγίζει και η δική μας, δεδομένου ότι δε μπορούμε να υπαγάγουμε σαφώς την εν λόγω περίπτωση σε κάποια από τις περιπτώσεις του άρθρου 22παρ.4εδβ'Σ. Η επίδικη επίταξη κρίθηκε από τη θεωρία και αντίθετη με το διεθνές δίκαιο που

δεσμεύει τη χώρα μας και συγκεκριμένα τις διεθνείς συμβάσεις 29/1920 και 105/1957.

Πέρα από τις δύο αυτές κρισιμότερες αποφάσεις του ΣτΕ, έχουμε και την **ΣτΕ(Ολομ.) 957/1978** που αφορούσε επίταξη των μεταφορικών μέσων του ΕΚΤΕΛ.

Εν κατακλείδι, θεωρούμε δικαιολογημένη την επισήμανση ότι τα δικαστήρια, παρά την αντίδραση ενός μεγάλου μέρους της θεωρίας, προβαίνουν ενίοτε σε διασταλτική ερμηνεία των προϋποθέσεων του συντάγματος για την επίταξη, θέτοντας ως βασικό στόχο το δημόσιο συμφέρον, παρά την αυστηρή εφαρμογή του άρθρου 22παρ.4 Σ.

Δ)ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η επίταξη ως συνταγματικά κατοχυρωμένος θεσμός τόσο υπό τη μορφή της επίταξης πραγμάτων κατά άρθ.18§3Σ, όσο και υπό τη μορφή της επίταξης προσωπικών υπηρεσιών κατά άρθ.22§4Σ αποτελεί ένα εξαιρετικό μέτρο το οποίο θα πρέπει να εφαρμόζεται με σύνεση και μονάχα υπό τις προϋποθέσεις που το Σύνταγμα ρητά ορίζει.

Η μεν επίταξη πραγμάτων συρρικνώνει το θεμελιώδες δικαίωμα της ιδιοκτησίας και αποτελεί έναν από τους ειδικούς περιορισμούς της κατά άρθρο 18Σ. Εφαρμόζεται μόνο σε περιπτώσεις πολέμου ή επιστράτευσης καθώς και για τη θεραπεία άμεσης κοινωνικής ανάγκης προς χάριν της δημόσιας τάξης ή υγείας. Διαφοροποιείται πάντως από την αναγκαστική απαλλοτρίωση και από την προσωρινή στέρηση χρήσης και κάρπωσης της ιδιοκτησίας.

Η δε επίταξη προσωπικών υπηρεσιών περιορίζει την αρνητική ελευθερία της εργασίας. Αν και η αναγκαστική εργασία απαγορεύεται ρητά, αυστηρά καθορίζονται οι όροι υπό τους οποίους το μέτρο αυτό λαμβάνεται σε περίπτωση πολέμου ή επιστράτευσης ή για την αντιμετώπιση αναγκών της άμυνας της χώρας ή επείγουσας κοινωνικής ανάγκης από θεομηνία ή άλλης που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια υγεία.

Επομένως πρόκειται για έναν εξαιρετικό θεσμό με δύο μορφές εμφάνισης στο σύγχρονο κράτος δικαίου που θα πρέπει να τίθεται κάτω από τον αυστηρότατο συνταγματικό έλεγχο αφού αποτελεί περιορισμό θεμελιωδών δικαιωμάτων και να ερμηνεύεται στενά προκειμένου αυτά να μην καταστατηθούν.

Ε)ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο ισχύον Σύνταγμα αναφέρονται τόσο η επίταξη πραγμάτων ως περιορισμός του δικαιώματος ιδιοκτησίας (άρθρο 18παρ.3 Σ) όσο και η επίταξη προσωπικών υπηρεσιών ως περιορισμός του δικαιώματος εργασίας (άρθρο 22παρ.4 εδβ' Σ) Η μεν πρώτη, εφαρμόζεται έκτακτα και προσωρινά, εφόσον υπάρχει ειδικότερος νόμος και για ανάγκες των ενόπλων δυνάμεων σε περίπτωση πολέμου ή επιστράτευσης, ή για θεραπεία άμεσης κοινωνικής ανάγκης που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή υγεία. Η δε δεύτερη, προϋποθέτει επίσης ειδικό νόμο και ταυτόχρονα περίπτωση πολέμου ή επιστράτευσης ή επείγουσας κοινωνικής ανάγκης από θεομηνία ή ανάγκης που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια υγεία.

SUMMARY

The Greek Constitution reports the requisition of things as restriction in the protection of property (article 18par.3), as well as the requisition of personal services as restriction in the freedom of working (article 22par.4). The former is applied extraordinary and provisionally, when there exists a more special law and if required by armed forces in case of war or mobilisation, or when dealing with a direct social need which can jeopardize the public order or health. The latter also requires the existence of a special law as well as a case of war or mobilisation or urgent social need from calamity or need that can jeopardise the public health.

ΣΤ)ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

ΣτΕ 2500/2002 :Υπόθεση επίταξης για την κάλυψη αναγκών του Πολεμικού Ναυτικού

http://lawdb.intrasoftnet.com/pls/dnom/njur8.cases_nvg?sid=82576&total=1#

ΣτΕ 330/2002 Επιτροπή Αναστολών του ΣτΕ:Υπόθεση επίταξης κινηματογράφου

http://lawdb.intrasoftnet.com/pls/dnom/njur8.cases_nvg?sid=80375&total=6

ΣτΕ1948/2001,ΤμήμαΔ` :Υπόθεση επίταξης για στέγαση αποθήκης καυσίμων

http://lawdb.intrasoftnet.com/pls/dnom/njur8.cases_nvg/sid=80375&total=5#

ΣτΕ1063/1998 Ολ.:Υπόθεση επίταξης για στέγαση υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού:

http://lawdb.intrasoftnet.com/pls/dnom/njur8.cases_nvg/sid=80375&total=5#

ΣτΕ3454/1998 Τμήμα Δ`.:Υπόθεση εγκατάστασης RADAR στον Αερολιμένα Θεσ/κης:

http://lawdb.intrasoftnet.com/pls/dnom/njur8.cases_nvg/sid=80375&total=5#

ΣτΕ3456/1998 Ολ.:Υπόθεση εγκατάστασης RADAR στον Αερολιμένα Θεσ/κης.

http://lawdb.intrasoftnet.com/pls/dnom/njur8.cases_nvg/sid=80375&total=5#

ΣτΕ3385/1995ΤμήμαΔ` :Υπόθεση επίταξης για στέγαση του 3ου σχολικού εργαστηριακού κέντρου Περιστερίου

http://lawdb.intrasoftnet.com/pls/dnom/njur8.cases_nvg/sid=80375&total=4#

ΣτΕ2969/1990(Α΄Τμήμα): Υπόθεση επίταξης υδρευτικών εγκαταστάσεων στην Αρτέμιδα Αττικής,
http://lawdb.intrasoftnet.com/pls/dnom/njur8.cases_nvg?sid=80485&total=2#

ΣτΕ 687/1987 Ολ.:Υπόθεση χειριστών και ιπταμένων μηχανικών Ολυμπιακής Αεροπορίας, ΕΕΔ 1987,Σ.461

ΣτΕ2291/1987 Ολ.:Υπόθεση χειριστών και ιπταμένων μηχανικών της Ολυμπιακής Αεροπορίας,
http://lawdb.intrasoftnet.com/pls/dnom/njur8.cases_nvg?sid=80485&total=9#

ΣτΕ 746/1984,Νο.Β. 34,σ.1340

ΣτΕ2960/83,ΤμήμαΔ΄:Υπόθεση επίταξης επαγγελματιών με την εμπορική ιδιότητα

http://lawdb.intrasoftnet.com/pls/dnom/njur8.cases_nvg?sid=80485&total=1#

ΣτΕ 1329/1982 Δ΄.Τμήμα, Υπόθεση Δημοτικού Σχολείου Μεγάρων, Νομολογία ΣτΕ 1982,σ.1677

ΣτΕ 414/1963,Ολ.,Υπόθεση επίταξης εγκαταστάσεων αντλήσεως ύδατος από τον Νομάρχη Κυκλάδων. Νομολογία ΣτΕ 1963,σ.510

ΣτΕ 855/1952,Υπόθεση επίταξης για στέγαση των υπηρεσιών της Αστυνομικής Διευθύνσεως Κέρκυρας,Ολ. Αρχ.Νομ.1952 σ.376

ΣτΕ 1563/1951 ,Υπόθεση επίταξης για στέγαση τμήματος Χωροφυλακής,Ολ.Αρχ.Νομ.1952,σ.80

ΣτΕ 87/1950Ολ. Υπόθεση Αικ.Πατέρα,Νομ.ΣτΕ 1950,σ.109

Α.Π.723/2003(Γ` ΠολιτικόΤμήμα): Υπόθεση αναγκαστικής
απαλλοτριώσης για εγκατάσταση προσφύγων ομογενών
http://lawdb.intrasoftnet.com/pls/dnom/njur8.cases_nvg?sid=80485&total=1#

Α.Π.1771/2002(β` ΠολιτικόΤμήμα): Υπόθεση επίταξης
ναυτολογημένου προσωπικού του ωκεανογραφικού σκάφους
«V/Γ ΠΥΘΕΑΣ
http://lawdb.intrasoftnet.com/pls/dnom/njur8.cases_nvg?sid=80485&total=2#

Α.Π.1302/1997(γ` ΠολιτικόΤμήμα):Υπόθεση επίταξης για
αποκατάσταση προσφύγων
http://lawdb.intrasoftnet.com/pls/dnom/njur8.cases_nvg?sid=80485&total=3#

Α.Π. 71/1987:Υπόθεση επίταξης ακινήτου στην Ρόδο για
κάλυψη στρατιωτικών αναγκών
http://lawdb.intrasoftnet.com/pls/dnom/njur8.cases_nvg?sid=80485&total=14#

Α.Π.633/1985
http://lawdb.intrasoftnet.com/pls/dnom/njur8.cases_nvg?sid=82576&total=1#

Εφ.Αθ. 10734/1986 Υπόθεση επίταξης για την κατασκευή
διοχευτικού αγωγού υδραγωγείου Μόρνου,Αρχ.Νομ.37,σ.714

ΓΝΜΔΝΣΚ108/2003:Υπόθεση αποζημίωσης εταιρίας κατόπιν
επίταξης
http://lawdb.intrasoftnet.com/pls/dnjur8.cases_nvg?sid=80485&total=6#

ΣτΕ 2500/2002: υπόθεση επίταξης για την κάλυψη αναγκών του
Πολεμικού Ναυτικού

Σ)ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Φαίδων Θ. Βεγλερής, *Οι περιορισμοί των δικαιωμάτων του ανθρώπου*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1982
- Γεραπετρίτης Γ., *Η αναθεώρηση του άρθρου 17 του Συντάγματος*, ΔτΑ 10/2001.
- Απ. Γέροντας, Σ. Λύτρας, Πρ. Παυλόπουλος, Γλ. Σιούτη, Σ. Φλογαϊτης, *Διοικητικό Δίκαιο*, επιμέλεια Κ.Γιαννακόπουλος, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα , Αθήνα-Κομοτηνή 2004
- Π.Δ. Δαγτόγλου, *Συνταγματικό Δίκαιο Ατομικά Δικαιώματα Β΄*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα , Αθήνα-Κομοτηνή 2005
- Π.Δ. Δαγτόγλου, *Γενικό Διοικητικό Δίκαιο*, 5^η έκδοση Αθήνα 2004
- Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, *Συνταγματικά Δικαιώματα Γενικό Μέρος, Τόμος Γ΄ Ημίτομος Ι*, εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2005
- Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, *Συνταγματικά Δικαιώματα Ειδικό Μέρος, παραδόσεις συνταγματικού δικαίου Τόμος ΙΙΙ Ημίτομος Β΄*, Αθήνα 2005
- Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, *Γενική Συνταγματική Θεωρία-Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου Τόμος Α΄*, Αθήνα 2004
- Γιάννης Ζ. Δρόσος, *Συνταγματικοί περιορισμοί ιδιοκτησίας και αποζημίωση*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1997
- Ε. Θ. Θεοδώρου , *Απεργία και πολιτική επιστράτευση*, ΕΕΔ 45. σ.737επ.

- Μπέης Κ.. *Η επίταξη προσωπικών υπηρεσιών και η αναγκαστική εργασία*, ΕΕΔ 39, σελ 1επ.
- Αντώνης Π. Παντελής, *Ζητήματα συνταγματικών επιφυλάξεων*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα , Αθήνα-Κομοτηνή 2004
- Σπηλιάκος Α., *Αι συνταγματικά προϋποθέσεις της επιτάξεως και η νομολογία του ΣτΕ*, ΕΔΔΔ 1964
- Τσάτσος Θ. Δημήτρης, *Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Γ', Θεμελιώδη Δικαιώματα, Ι. Γενικό Μέρος*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα , Αθήνα –Κομοτηνή 1988
- Κ. Χορομίδης , *Η συνταγματική προστασία της ιδιοκτησίας*, ΝοΒ 1982, σ.183επ
- Χρυσόγονος Κ., *Η απαγόρευση της αναγκαστικής εργασίας και η επίταξη προσωπικών υπηρεσιών*, Αθήνα - Κομοτηνή 1992
- Φλώρου Αντ. *Επισκόπησις της νομολογίας επί της εννοίας της στερήσεως ιδιοκτησίας κατά το άρθρο 17 του Συντάγματος*. Ελληνική δικαιοσύνη τεύχος 10, σελ. 653.